

Karinthy Frigyes, újgnosztikus áramlatok: spiritizmus; teozófia; antropozófia

Frigyes Karinthy's Neognostic spiritual environment in the early twentieth century

Bacsó Beáta PhD-hallgató

OR-ZSE, Zsidó Vallástudományi Doktori Iskola

bacsobeata67@gmail.com

Initially submitted Februar 15, 2023; accepted for publication Apryl 1, 2023

Abstract

In the early 20th century there were emerging many intellectual currents at the same time as an organic continuation of the Enlightenment, the materialist-based scientific thinking, such as Darwinism, Haeckelism, Marxism, and Einstein's theory of relativity. At the same time, Goethe's spiritual science, Kant's moral philosophy, and pure Hegelian idealism were still influential, but there appeared already Nietzsche's amoral philosophy, which was a contemporary philosophical response to the secularization of the world. A little bit later, were emerging Freudian psychoanalysis and its psychological branches (Jung, Ferenczy, Adler, etc.). As a counter-effect of materialism, there developed also esoteric trend as Neognostic Spiritualism, Theosophy and Anthroposophy, as well as the Freemasonry movement. These intellectual currents acted and fertilized simultaneously the bourgeois culture, science and art of that era. This ebullient intellectual environment favoured naturally the development of brilliant creators like Frigyes Karinthy. It is not by chance that there are detectable Gnostic elements in Karinty's several writings, existential and eschatological ideas which are presented by exploring contemporary Neognostic trends in this study.

Kulcsszavak: Karinthy, újgnosztikus áramlatok: spiritizmus; teozófia; antropozófia

Keywords: Karinthy, Neognostic currents: Spiritism; Theosophy; Anthroposophy

„...születés általi életre ítéltetik...”¹

Bevezetés

A huszadik századelőn nagyon sok szellemi áramlat van egyszerre jelen: a felvilágosodás szerves folytatásaként a materialista alapú tudományos gondolkodás, mint például a darwinizmus, haeckelizmus, a marxizmus, az einsteini relativitáselmélet. Ugyanakkor Goethe szellemtudománya, Kant morálfilozófiája, a tiszta hegeli idealizmus is hat még, de már ott van Nietzsche amorális filozófiája, ami tulajdonképpen egyfajta filozófiai válasz a világ szekularizálódására. Valamivel később megjelenik a freudi pszichoanalízis és az ebből kinövő pszichológiai áramlatok (Jung, Ferenczy, Adler stb.). A materializmus ellenhatásaként ezoterikus irányzatok is kialakulnak: az újgnosztikus spiritizmus, teozófia és antropozófia, és újjáéled a szabadkőműves mozgalom. Ezek a szellemi áramlatok mind egyszerre hatnak, és termékenyítik meg a kor polgári kultúráját, tudományát, művészetét. Az így létrejövő forrongó szellemi közeg természetesen kedvez a Karinthy Frigyeshez hasonló zseniális alkotók kibontakozásának. A következőkben a késő-modern, kora-posztmodern kor újgnosztikus ezoterikus irányzatait szeretném áttekinteni, gyökereikből, az ókori gnózisból kiindulva, Kákosy László világos és rövid történeti összefoglalása alapján.²

¹ KARINTHY 1978d. 10.

² KÁKOSY 1984.

Mi a gnózis alapvető tanítása

„A gnózis egyik legismertebb tanítása az anyagba lebukott lélekről és fényrészecskékről beszél, amelyeknek vissza kell térniük hazájukba.”³ A tudomány kétféle gnózist különböztet meg, a pogány gnózist, ide sorolható a hermetizmus is, illetve a keresztény gnózist, melynek a 2. században volt a fénykora.⁴ Egységes gnosztikus dogmatikát nem dolgoztak ki, ezért alakulhatott a gnózison belül többféle szekta.

A görög *gnószisz* 'felismerés, ismeret, tudás' elnevezést a keresztény egyházatyák adták ennek az irányzatnak, igaz sokszor feltüntetve, hogy ez nem az igazi – az általuk hirdetett keresztény tanításokkal szemben –, hanem egy hamis gnósziszról van szó. A gnosztikus híveket pedig *gnosztikoszok*nak hívták. A *gnószisz* hívei azt hirdették, hogy csak egyes kiválasztottak számára nyilatkozott meg az isteni tudás, így nem szándékozták a *gnósziszt* tömegvallássá tenni. A földi létezészt rabságnak tekintették, az anyag és a szellem duális szembeállításával.

A földi világban tapasztalható szenvedések, bajok okát úgy próbálták megmagyarázni, hogy az anyagi világ teremtőjét (*démiurgosz*) egy tökéletlen lénynek tartották, aki ambivalens módon viszonyul a fény birodalmához, „néha ellenséges vele, néha vágyódik utána”⁵. A gnosztikus csoportok közül többen is ezt a teremtőt a zsidók istenével azonosították, emiatt az *Ószövetséget* elvetették. Ez az antijudaista vonás végigkíséri a keresztény gnózis történetét. A keresztény tanokat az antik filozófia és a korabeli vallások nézeteivel vegyítették. A Szentírást pedig allegorikus módon értelmezték.

Kákósy szerint a gnoszticizmus jelentős mértékben az iráni zóroasztriánus vallás hatására jött létre, melynek a fény és sötétség, a jó és gonosz erők küzdelme ad dualista jelleget. Míg például a perzsamanicheus dualizmus szerint a rossz a kezdetektől jelen van a kozmoszban, addig a gnosztikusok szerint csak később jelent meg „egy tökéletlen szellemi lény”⁶ hibájából, amit emanációs dualizmusként jellemez Kákósy.⁷ A zsidó vallásból is átvettek elemeket, például az apokaliptikát, az angyalok tanát, és feltehetőleg a holt-tengeri szekták dualizmusa is hatott rájuk. A görög filozófiából a platonizmus, a sztoa és az orfikus eszmék mutathatók ki.

Alexandriai Philón logosz-tanítása és egyéb egyiptomi összetevők is hatottak a gnózis kialakulására. A gnózis egymástól távol eső területeken bukkant fel, így az i. sz. 1-3. században Palesztinában, Szíriában, Egyiptomban, Itáliában. Közép- és Kis-Ázsiában a manicheizmus terjeszti el a gnózis tanait. Arra a kérdésre, hogy a gnosztikusok egy válságokkal teli korban⁸ milyen problémákra keresték a választ, Kákósy Alexandriai Kelemen összefoglalását idézi: „*Annak felismerése, hogy kik vagyunk és mivé lettünk, honnét*

³ I.m. 18. A Tamás-akták gyöngyhimnuszával kapcsolatban jegyzi meg KÁKÓSY. Ehhez hasonló elképzelést találunk a kabbalista tanok között is, mely ilyen értelemben szintén gnosztikus jellegűnek mondható.

⁴ I.m. 22.

⁵ I.m. 23.

⁶ I.m. 24.

⁷ Uo.

⁸ Hans Jonas *Gnózis, egzisztencializmus és nihilizmus* c. írásában épp a modern kor hasonló válsághelyzetében keresi a gnózis és az egzisztencializmus egymásba illeszthetőségének kulcsát. Vö. RUGÁSI 2001. 597.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Bacsó Bea doktorandusz

származunk és hová kerültünk.”⁹. Ezen felül pedig a rossz eredetére és a világ tökéletlenségére próbáltak magyarázatot találni.

A gnoszticizmus története Kákosy László rövid összefoglalása alapján

A gnózis legelső tanítójának a palesztinai *Simon mágust* tartják, aki egy ideig együttműködött a kereszténységgel, majd ellene fordult. Az *Apostolok Cselekedetei* 8. fejezetében nagy varázslóként említik, aki az embernél felsőbbrendű lénynek hirdette magát. Kortársa, a szintén szamaritánus *Dosziteusz* Krisztusként lépett fel. Simon mágus hívei még Origenész korában is őrizték mesterük iratait, és úgy gondolták, hogy ő soha nem halt meg. Simon mágus tanítványa *Menander* ugyancsak varázslóként szerepel, aki „megváltóként jött le a földre”.¹⁰ Kákosy megállapítja, hogy nem kis mértékben játszhatott szerepet a gnózis terjedésében a fizikai halhatatlanság ígérete. Menander tanítványai is azt ígérték, hogy a keresztség felvételével nem fognak megöregedni és meghalni.

A második század első felében ezt az iskolát az Antiochiában tanító *Szaturneilosz* folytatta, aki komolyabban foglalkozott az ember teremtésével, mely a gnózis egyik legfontosabb problémája.

Az ugyanebben az időben működő *Baszileidész* Mátyás apostolra¹¹ vezette vissza tanait, aki szerinte Krisztustól közvetlenül kapta a tanítást, bár ezt az egyház cáfolta. Mégis ez a gnózis-irányzat már kifejezetten keresztény jellegű. Spekulatív rendszere magas filozófiai műveltségre utal. Nála már a bonyolult szellemi hierarchia és emanációtan (felsőbb lények egymásból való kisugárzása) található meg. Krisztussal olyan értelemben foglalkozik, mint aki azért jött el, hogy az embereket megmentse a világ teremtőitől. Hippolitosz egyházatya leírása szerint egy olyan istenségtől származtatja a világmagot, amelyre még a „létezés kategóriája sem alkalmazható”,¹² belőle jött létre a három „fiúság”, amiből pedig az összes többi létező.¹³

A gnoszticizmus kiemelkedő képviselője *Valentinosz* volt, akinek Itáliába költözése után nagy esélye volt rá, hogy Róma püspökévé válasszák, de miután kudarcot vallott (kb. i. sz. 143.) a gnoszticizmus felé fordult. Valentinosz rendszere három csoportra osztotta az embereket: „1. anyagi (*khoikosz*) emberek, 2. lelki (*pszükhikosz*) és 3. szellemi (*pneumatikosz*) emberek.”¹⁴ Ez a Szent Pálnál is megtalálható felosztás¹⁵ nagyban befolyásolta a gnosztikusok viszonyát a keresztényekhez. E szerint a felosztás szerint csak a pneumatikusok (amilyenek saját magukat tartották) képesek az igazság teljes befogadására, a pszichikusokhoz a tőlük független keresztényeket sorolták, és azokat pedig, akik nem ismerték a magasabb eszméket anyagi embereknek tartották. Valentinosz követője az egyiptomi görög *Ptolemaiosz*, Baszileidész követője pedig valószínűleg az óslakos egyiptomi *Karpokratész* volt.

A keresztény gnózis fejlett formája a 2. századi Alexandriában tűnik fel. Kákosy szerint hosszú ideig nem volt éles határvonal a gnózis és a keresztény egyház tanai között. A 2. századi Egyiptomban jól megfértek együtt a két irányzat, és a különböző keresztény és egyéb filozófiai iskolák békésen éltek egymás mellett.

⁹ *Excerpta ex scriptis Theodoti* 78, 2, idézi KÁKOSY 25.

¹⁰ KÁKOSY 56.

¹¹ *ApCsel* 1:26.

¹² KÁKOSY 57.

¹³ *I.m.* 57.

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ Kor 15,44-48; 2,14; 2,15, idézi KÁKOSY *uo.*

A birodalom más területein azonban harcoltak a gnosztikusok ellen. A kor egyik érdekes jelensége volt még a nem egészen gnosztikusnak számító Márkion-féle irányzat.¹⁶

A 3. századtól már a késő gnózis koráról beszélhetünk. Ekkor már főleg az egyház nyomása miatt a régebbi gnosztikus csoportok veszítettek befolyásukból, de egy új mozgalom indult a Szasszanida birodalomban: a Mani (216-276) által alapított manicheizmus. Ez a kereszténység mellett a világ legelterjedtebb vallási mozgalma lett, egészen az iszlám megjelenéséig.

A Baszileidész-követők és valentinianusok és mások mellett létezett egy érdekes csoport, a *Barbéló*-gnosztikusok, mely több kisebb szektából tevődött össze. Közös jellemzőjük, hogy a női-princípiumot hordozó szellemi lény, Barbéló („Négyben van az Isten”)¹⁷ kiemelkedő szerepet kap a világ keletkezésének történetében. A számos gnosztikus szövegben is szereplő Szofiával azonosítható, akinek az anyaggal való kapcsolatba kerülése negatív következményekkel jár a kozmosz történetében.

Az *ophiták* a görög (*ophis*), a *naasszenusok* a héber (*nahas*) kígyót jelentő szóból nyerték nevüket. Előképük a Bibliában szereplő gyógyító rézkígyó, illetve a paradicsomi kígyó szolgált, de a pogány vallási környezet is hatott rájuk.

A bibliai Káinnak pozitív szerepet tulajdonító *káiniták* ítélték el leginkább az *Ószövetséget*. Ézsaut és Szodoma lakóit is másképp értékelték, és úgy vélték, hogy Jézus Júdás árulása révén tölthette be világmegváltói küldetését, vagyis az *Újszövetség* tanaival is szemben álltak.

A *széthianusok* Ádám egyik fiáról, Széthről nyerték nevüket. Szerintük Széth és utódai azok, akik az igazi tudást, a gnóztist birtokolják. Az özönvíz után csak nekik lett volna szabad fennmaradniuk, de az angyalok csellel elérték, hogy a gonoszság fennmaradjon a világban. Hozzájuk közel álló csoport az *arkhontikusoké*, akik főleg Palesztinában és Arméniában terjedtek el. Voltak még az *aperáták*, akiknek „*kozmológiája három princípiumot tételezett fel: a tökéletes jót, melynél nem lehet beszélni keletkezéséről, egy másodikat, mely önmagától keletkezett erővel telve, és harmadikként az anyagot.*”¹⁸

Vajon miért nem a gnosztikus irányzat nyert teret a kereszténységen belül, holott már a 2. század közepe táján úgy tűnt, hogy van erre esély. Ennek magyarázatát egyrészt a filozofikusan bonyolult gnosztikus tanokban kell keresni, másrészt abban, hogy a gnosztikus irányzatnak nem volt olyan komoly szociális programja, mint az őskeresztény egyháznak. Ezért bár veszélyekkel járt a keresztény közösséghez tartozni, mégis vonzó volt az elnyomott, szegény tömegek számára. A gnosztikusok pedig arisztokratikus módon inkább elzárkóztak a tömegektől, valamint laza közösségeket képeztek, és tanaik is állandóan változtak. Az egyház viszont egy jól működő szervezetre törekedett és egységes dogmatikát dolgozott ki. Az egyház jól kihasználta a birodalom válságát, és a nyomorgó tömegek számára biztonsággal kecsegtetett. Amikor pedig a 4. században az államhatalommal összefonódott és emiatt más arculatot nyert, a gnoszticizmus már nem volt jelentős szellemi ellenfél.¹⁹ Emiatt a gnosztikusok csak különböző eretnek mozgalmak formájában maradtak fenn. Így például a Balkánon a *Paulikiánusok* csoportjaként, mely a 9. században a *bogumilok* mozgalmában élt tovább egészen a török uralomig.

A *katárok* és *albigensek* franciaországi és itáliai, szintén a gnosztikus tanokon alapuló antifeudális eretnek mozgalmak voltak.

¹⁶ „A gnózis fontos alkotóelemei ugyanis hiányoznak nála, így a sok lépcsőből álló felső világ. Nem alkalmazza a gnosztikusok jellegzetes, bonyolult terminológiáját sem.” I.m. 59.o.

¹⁷ I.m. 60.

¹⁸ I.m. 62.

¹⁹ I.m. 64.

Kákósy utal a misztikus irodalmakban felbukkanó gnosztikus tanokra is. Ezzel kapcsolatban Jacob Boehme (1575-1624) tanait, illetve William Blake (1757-1827) vizionárius költészetét említi meg. Valamint a számunkra érdekes 19-20. századi újgnosztikus szektákra is utal.

A modern gnózis magyar vonatkozásaként Kákósy a huszadik század elején alkotó Schmitt Jenő Henrik (1851-1916) tolsztojánus eszmékkel vegyített újgnosztikus tanait említi meg.²⁰ Schmitt a hegeli filozófián keresztül jutott el a gnosztikus eszméig, és kétkötetes munkában foglalta össze a gnózis tanait,²¹ melyben sok misztikus és okkult irányzatot, titkos társaságot is megemlít. (Rá a későbbiekben még részletesebben visszatérek.)

A *mandeusok* közössége az egyetlen máig fennmaradt gnosztikus csoport, akik Irakban és az iráni Huszitában élnek. Szent könyveik arámi dialektusban íródtak, a manda szó gnóvizist jelent. A mandeus irodalom többsége titkos, csak a papjaik tanulmányozhatják őket. Az egyiptomi túlvilág-irodalomhoz hasonlóan „*a lélek égi utazását elbeszélő halotti szövegeket*”²² illusztrációkkal, démonrajzokkal látták el. A népcsoport eredeti hazája Palesztina volt. Bár tisztelik Keresztelő Jánost, „*a fény királyának küldötte alakját*”²³, ennek ellenére nem a keresztény gnosztikusok köréből valók, Kákósy valószínűnek tartja, hogy inkább egy zsidó szekta maradványait alkotják, akik i. sz. 70-ben a zsidó Szentély pusztulásának idején hagyhatták el hazájukat és a Pártus Birodalomban telepedtek le. Zsidó eredetük ellenére tanaik, más gnosztikus csoportokéhoz hasonlóan antijudaista elemeket is tartalmaznak. Ma körülbelül 15 ezren lehetnek.

*A gnosztikus irányzatok közös vonásai Hans Jonas a Gnózis Existencializmus és Nihilizmus c. műve alapján*²⁴

Elsőként a radikálisan dualisztikus jelleget említi, mely szerinte a gnosztikus magatartás alapjául szolgál. Ez a dualizmus ember és világ között és vele párhuzamosan Isten és a világ között áll fenn. Ezek nem hasonló, hanem ellentétes nagyságok dualizmusai. Jonas szerint az ember és világ szétválásának tapasztalatából ered a világ-Isten immár transzcendens dualizmus-tana. Ennek lényege az, hogy ember és Isten együvé tartozna a világgal szemben, csak éppen a világ elválasztja őket egymástól. A gnosztikus eszkatológiát épp ez a „*kinyilatkoztatott megismerés*”²⁵ határozza meg. Ez a tan a világ „*istenidegen*”²⁶ voltát mondja ki, illetve az „*Isten-idegenséget*, vagyis, hogy a világ nem az istenség teremtménye, hanem valamely alsóbbrendű princípiumé, egy démiurgoszé, amelynek törvényei alá van vetve. Ebből antropológiai aspektusként az következik, hogy a *pneuma*, a *szellem* (a *pszichével*, a *lélekkel* szemben) nem része a világnak, hanem, ugyan a világon belül létezik, de épp oly transzcendens és megismerhetetlen, „*mint a világon kívüli párja, az ismeretlen Isten*”²⁷. Ami azt is jelenti, hogy **az ember nem tartozik a világ teremtőjének vagy teremtőinek alázzal és hódolattal**. Ez a démiurgosz nem rendelkezik **az emberben is meglévő isteni szellemmel**, csupán egy, az igaz istenségtől „*mélyen lesüllyedt hatalom*”²⁸, mely nem bír

²⁰ *Uo.*

²¹ *Die Gnosis*, I. Jena: Diederichs, 1903; II. Leipzig 1907.

²² KÁKÓSY 65.

²³ *I.m.* 66.

²⁴ JONAS *I.m.*

²⁵ *I.m.*

²⁶ *I.m.*

²⁷ *I.m.*

²⁸ *I.m.*

sem az isteni belátással, sem a jósággal, aki a világot „*nemtudásban és szenvedélyben alkotta meg*”²⁹. Így a világ a tudatlanság eredménye és megtestesülése, épp ezért sötét és gonosz erők az, ami benne megnyilvánul. Ettől a világtól idegen a megértés és a szeretet, hiszen egy szellemnélküli akaratból származik. Tehát ennek az univerzumnak a törvényei ennek a sötét hatalomnak a törvényei, „*és nem az isteni bölcsességé*”³⁰. Az ember igazi lényege viszont az önmagáról és Istenről való tudás (gnózis), és ez határozza meg ellentétes helyzetét a számára idegen, tudás és fény nélküli világban.

Épp emiatt a gnosztikus irodalom állandó témája a szorongás mint az emberi lélek *világban-való-létre* való válasza, de ez a szorongás „*a belső Én felébredését jelöli a világ álmából vagy mámorából*”³¹. (A gnoszticizmusnak e meghatározó jellegzetes vonása teljesen egybevág Karinthy „álom-élet” ontológiai elképzelésével.) Az Én Önmagára ébredése révén fedezi fel, hogy nem rendelkezik önmagával, és csupán egy kozmikus hatalom végrehajtója, melytől csak *a megismerés, a gnózis szabadíthatja meg*.

E kozmikus hatalmat csak egy megváltó ellenhatalmával lehet legyőzni, az általa hozott tudás segítségével. (Hasonló gnosztikus elemet tartalmaz Karinthy megváltás-elképzelése Telma Titusz megváltó-figurája kapcsán.)³² A gnózisban ez a tudás „*mint mágikus eszköz a csillagok kényszerét megtöri, és a lélek számára ösvényt mutat az égi rendek között*”³³.

Jonas ontológiai hasonlóságot vél az ókori gnózis és a modern ember természetéhez való - *hatalom és hatalom találkozásaként felfogott - viszonyában*.

A gnosztikus ember számára a legfontosabb az volt, hogy ebben, a számára idegen világban „*önmaga és valódi legyen, »autentikus« léte legyen*”³⁴ (Karinthy esetében is megtalálható a világuidegenség szorongó érzése, a „valódi én” és a „valódi világ” keresése.)

Karinthy újgnosztikus környezete

Szükségesnek tartottam, hogy ha nagyon vázlatosan is, de valamelyes betekintést nyerjünk a gnosztikus mozgalmak történetébe, gondolatrendszerének alapjaiba, hiszen ahogy az ókorban a Római Birodalom válságjelenségei hívták életre a gnosztikus eszméket, úgy a 19-20. sz. fordulóján a modern kor társadalmi és spirituális válsága³⁵ indukálta a gnosztikus tanok új formában való megjelenését a különböző újgnosztikus tanokban.

Nem véletlen, hogy Karinthy több írásában, lételméleti és eszkatologikus elképzeléseiben kimutathatók gnosztikus elemek, ahogy például Az *ítélet* c. novellájában is megteremtí a maga gnosztikus

²⁹ *I.m.*

³⁰ *I.m.*

³¹ *I.m.*

³² Vö. KARINTHY 2011. 29., 180.

³³ JONAS *I.m.*

³⁴ *I.m.*

³⁵ „*Két emberöltővel ezelőtt mondta Nietzsche, hogy a nihilizmus, »ez az iszonyatos vendég« »az ajtónk előtt áll«. Eközben a vendég belépett, és immár nem vendég többé, a filozófiát illetően pedig az egzisztencializmus megpróbál vele élni. Egy ilyen társadalomban élni annyit jelent, mint krízisben élni. A krízis kezdetei a 17. századba nyúlnak vissza, amelyben a modern ember szellemi szituációja kialakul.*“ JONAS, *I.m.*

világát, mely ugyanúgy bibliai elemeket torzít el az anyagi teremtés tökéletlenségének érzékeltetésére, akár csak pl. a *János apokrifon*jában fellelhető Genezis-elemek³⁶ esetében történik.

A novella főhőse, egy angyal, aki a születés előtti szellemi világban kapott küldetéséről mesél, és arról, hogy ezt a küldetését, nevezetesen a rábízott isteni szikra teremtésben való elhelyezését, hogyan tette tévedésből a negyedik dimenzióban (szférában) az elsőként megpillantott lény szemébe:

„És a tengerparton - hát igen, a homokban -, hát ott láttam meg az első Élőt, aki aztán bajba hozott. Még soha nem láttam addig, csak hallottam róluk sokat, dajkám, a jó öreg északi fény, mesélt nekem apró koromban, hogy ilyenek is vannak, de én nemigen hittem. Ez, úgy látszik, azok közé tartozott, akiről valami Mózes nevű fiatal írótól olvastam az »Új Dimenzió« egyik számában ismertetést: embernek vagy minek nevezi őket: - vagy asszonynak? nem tudom már. De mindegy is - elég az hozzá, a drága kincset, a ritka szikrát, amivel el kellett számolni, ennek a szemébe raktam - elkövettem az árulást. Még láttam, ahogy felvillan a szemében - egy másik élő ment arra, talán »férfi« volt (Mózes szavát használva), és az megállt, és nem tudott tovább menni. Hát ezt tettem én - és Astarot elárult. A vád, egyike a legsúlyosabbaknak, így minősült: a Végső Cél államvagyonából egy szikrát elsikkasztva, saját céljaira fordította, hogy Élő Apához és Élő Anyához jusson.«³⁷

Ezzel elkövette az árulást, amiért az égi szférák bírósága születés általi életre ítéli.

A novella sok gnosztikus elemet rejt magában, pl. a kilenc dimenzió vagy szféra³⁸, a bibliai elemek torzítása és ellenkező előjelű használata, a lélek preegzisztenciája, az anyagi világba való születés („lebukás”) büntetésként való ábrázolása.

Felmerül a kérdés, hogy vajon Karinthy ismerte-e, egyáltalán találkozhatott-e a gnosztikus, illetve az újgnosztikus tanokkal? Ehhez először is az írásában kell konkrét utalást találni, másrészt azt a szellemi környezetet kell felvázolni, ami őt a múlt századfordulón körülvette.

Újgnosztikus tanok ismeretével több írásában is találkozunk. Leginkább a korban igen divatos spiritizmus eszméire való utalást, a spiritiszta szeánszok megidézését, karikírozását, sőt konkrét kritikáját is megtaláljuk nála (pl. *Kötéltánc*, *Libazsíros vatta*, *Mennyei Riport*, *Van-e túlvilági élet*, *Az ítélet*, *A rossz álmom*, *A lélek arca* stb.), ahogy más nyugatos íróknál is (Pl. Kosztolányi: *Aranysárkány*, *Édes Anna*, Babits: *Halálfiái* stb.).

Karinthy jól ismerte a teozófiai tanokat – legalábbis a Krishnamurti-féle változatot. Erről a *Krishnamurti Négyszemközt a prófétával* című karcolata tanúskodik, amelyben megörökítette a fiatal indiai prófétával való beszélgetését. A *Mahábhárata*, *világhullám*, *ügyvédi költség Szabad képzettársítás* című karcolata pedig megmutatja, hogy mennyire tájékozott volt a keleti bölcsélet irodalmában, a teozófiai tanok egyik fontos forrásában. Sőt, a kis remekmű vége felé megemlíti a hazai Ligeti Pál (1885-1941) filozófus, építész, festő németül megjelent *Der Weg aus dem Chaos* című bölcséleti munkáját is, igaz mindezt sajátos karinthys élccel.

³⁶ Vö. KÁKOSY 1984. 93-94.

³⁷ KARINTHY 1978. 8.

³⁸ Ez pontosan megfelel a gnosztikus elképzelésekbe is beemelt ptolemaioszi kozmológiának. Vö. KÁKOSY 1984. 98-100., 187.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Bacsó Bea doktorandusz

A *Telma Titusz nevének lehetséges hermetikus eredete* c. fejezetben már utaltam a korabeli újgnosztikus irányzatokra. A következőkben ezeket fogom részletesebben megvizsgálni, mivel Karinthyra közvetlen (bár ambivalens jellegű) benyomást leginkább a korabeli teozófiai mozgalmak tehettek. Ezeknek ráadásul bőven vannak magyar vonatkozásai is.

Spiritizmus

Elsőként a spiritiszta mozgalomról érdemes beszélni, mivel ez egyfajta előképül szolgál a további teozófiai irányzatok számára. Ennek áttekintéséhez felhasználok Szigeti Jenő *Túlvilági kalandok. A magyarországi 19. századi spiritizmus története*³⁹ c. írását, a főhangsúlyt a mozgalom hazai részére helyezve; továbbá Tarjányi Eszter *A szellem örvényében, A magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai*, valamint Allan Kardec *Szellemek Könyve, A Spiritizmus Alapelvei* c. művére.

A sipiritizmust a mesmerizmus (magnetizmus v. delejesség) előzi meg, mely hazánkban is divatos gyógy mód volt a 19. században.⁴⁰ (Karinthy is megörökíti több írásában, pl. *Kötéltánc, Novella a delejes halálról* stb.)

A spiritizmus az okkultizmus egyik ágaként, a tudományosság igényével fellépő vallási jellegű szinkretizmus. Gyökerei egészen a népies babona kísértet-hitéig nyúlnak vissza. A primitív vallásokban is, mint például a sámánizmus, szokás volt a holtak, szellemek megidézése. A spiritizmusban is a médium a túlvilág szellemeivel próbál kapcsolatot teremteni, akárcsak az ókori vallások szellemidézői (gondoljunk csak pl. a bibliai történetre, mikor Saul megidézeti Sámuel szellemét az éndori halott-látó asszonnyal⁴¹), csak ezt más módszerrel teszi. Szigeti szerint a felvilágosodás korában ezeket az ősi hiedelmeket próbálták tudományosabb jelleggel felruházni.⁴²

Így a spiritizmus is egy tudományosságra törekvő, szellemidézéssel foglalkozó erkölcs- és hitrendszer, amely próbál bizonyítékot nyújtani arra, hogy létezik túlvilág, illetve túlvilági szellemek, amelyekkel egy arra alkalmas médiumon keresztül kapcsolatot lehet teremteni. Ezekre általában zártkörű spiritiszta szeánszokon, az elhíresült asztaltáncoltatás révén, vagy külön spiritiszta előadások keretében került sor.⁴³

A spiritizmus is, akárcsak a többi újgnosztikus jellegű mozgalom a 19. század szekularizálódásával, a pozitívista, materialista világszemlélettel szembeni spirituális ellenreakció, mely egyfajta pszeudovallásként jelentkezik.

A spiritizmus az Egyesült Államokból terjedt el a Hydesville-i Fox nővérek által a házukban „élő” szellem kopogtatásának észlelése nyomán (1848. márc. 31.). Anglián keresztül jut el Európába, ahol tovább erősödött az ott kialakuló New Age-mozgalom és az okkultizmus fellendülésének hatására.⁴⁴

A spiritizmus mint elnevezés magától a francia Hippolyte Léon Denizard Rivailtól (1804-1869) származik:

³⁹ SZIGETI 2014.

⁴⁰ Vö. TARJÁNYI 2002. 24-43., 44.

⁴¹ 1.Sám 28:7-25.

⁴² SZIGETI 2014. 101.

⁴³ Ld. TARJÁNYI 2002. 11.

⁴⁴ Ld. SZIGETI 2014. 101.

„Mindenki spiritualista, aki hiszi, hogy lénye az anyagon kívül másból is áll; de ebből még nem következik, hogy az illető egyúttal hisz szellemek létezésében, vagy azoknak a látható világgal való érintkezésében is. Ha valaki ez utóbbiakat is hiszi, akkor mi a »spirituális« és »spiritualista« szók helyett a »spiritista« [sic!] és a »spiritizmus« szókat használjuk. Ezek a szó eredetére és így az eredeti értelemre emlékeztetnek, s éppen ezért az az előnyük, hogy teljesen világosak, míg a »spiritualizmus« szónak meghagyják a maga jelentését. Mi tehát azt mondjuk, hogy a szellemtannak, vagyis a spiritizmusnak az alapelve, hogy az anyagi világ érintkezhet a szellemekkel, vagyis a láthatatlan világ lényeivel. A spiritizmus hívei tehát a »spiritisták«.”⁴⁵

Rivail Allan Kardec álnéven publikálta spiritiszta tanait. Írói álnevét egy galliai druidától kölcsönözte, mivel meggyőződése volt, hogy ő ennek a reinkarnációja.⁴⁶

A Kardec-féle spiritiszta bölcséleti rendszer feltételez földön túli világokat az univerzumban, ahol vagy magasabb, vagy alacsonyabb szintű szellemek élnek. Ezekben a világokban létezhet megtestesült anyagi létforma, és lehet már test nélküli pusztán szellemi lét is. A 'megváltó' cél az isteni szellemhez való felemelkedés, mely egyre magasabb erkölcsi és tudati szintet is jelent. Ez egy keresztény alapú hitrendszer, bár a korabeli egyház túlvilágra vonatkozó nézeteit meghaladó, és ezért az egyház számára megbotránkozó világszemlélet, mely mégis a krisztusi hit *letisztult* alapjaira támaszkodik. Komoly magasröptű erkölcsi tanítás épül erre az érdekes és fantáziadús eszkatologikus kozmológiai rendszerre.⁴⁷

Kardec a szellemekkel folytatott egyfajta „platóni“ dialógusban mondja el tudományos igényességgel rendszerezett spiritiszta tételeit. Célja – más gnosztikus rendszerekhez hasonlóan – a világegyetem megváltása az anyagtól. Elképzelése szerint ez az egyéniségüket megtartó szellemeknek, sőt a bolygók világainak az isteni cél felé történő - reinkarnáció általi - haladása révén valósul meg.

A Kardec féle reinkarnációs elmélet épp oly fonákul látja a születés és halál pillanatát, mint ahogy a már idézett Karinthi novella (*Az ítélet*) főhőse is a *másik oldalról* írja le a földre születés pillanatát:

„Valamint a testi halál a szellemre nézve bizonyos neme az újjászületésnek, éppúgy a testet öltés számára a halálnak, vagy jobban mondva a száműzetésnek és bebörtönözésnek bizonyos neme. Elhagyja a szellemi világot, hogy a testi világba léphessen, miként az ember a testi világtól válik meg, hogy a szellemek honába térhessen. A szellem éppen úgy tudja, hogy testet kell majd öltenie, mint az ember tudja, hogy egykor meg kell halnia. De valamint az ember, úgy a szellem is csak az utolsó pillanatban veszi tudomásul, hogy eljött kitűzött órája. Ebben a nagy pillanatban úgy megzavarodik, mint a haldokló ember és zavart állapota, mindaddig eltart, amíg csak tisztán ki nem alakult új léte. A testet öltéshez való közeledés a szellemre nézve olyan, mint a haldoklás.”⁴⁸

Ez a rendszer (más újgnosztikus, teozófikus rendszerekhez hasonlóan) sokat átvesz a keresztény és zsidó vallás mellett a távol-keleti filozófiák és vallások rendszeréből, az antik görög misztériumvallásokból, a gnosztikus tanokból. Ugyanakkor egészen eltérő felfogásban használja fogalmaikat, túlvilág-elképzeléseiket az emberi szellem, lélek sorsáról. Kardec egyben a gyakorlati, kísérleti spiritizmus alapjait is megfogalmazza.

⁴⁵ KARDEC 1925. 20.

⁴⁶ SZIGETI 2014. 102.

⁴⁷ KARDEC 1925. alapján.

⁴⁸ KARDEC 1925. 198.

Elképzelése szerint a halál után egy magasabb szellemi közegbe kerül a lélek, és minden újabb reinkarnáció ezt a haladást segíti, egészen az isteni tökéletesség eléréséig. És még akkor is szerepet kap a lélek más lelkek haladásának segítésében. Ezzel az elképzelésükkel a spiritiszták egyfajta „racionális“ magyarázatot és értelmet tudtak adni az emberi létezésnek és a világ teremtésének.

A spiritizmus egyetemes megváltástana szerint minden világ, így a mi földi világunk is előbb-utóbb eljut a szellemi létezés olyan magas szintjére, ahol mindenki jó, és a jóért önmagáért jó, nem jutalomért és nem büntetésért való félelem miatt, ami a kanti kategorikus imperatívusz eszmeiségét idézi. Kardec, illetve megidézt szellemek „elmondásai“ szerint már most is léteznek ilyen világok.

A szellemek erkölcsi tökéletesedéséről szóló részben Karinthynak a *Telma Titusz kiáltványában* megfogalmazott morálfilozófiájához hasonló elképzeléssel találkozunk.⁴⁹ Csak míg Kardec egy hosszú, a darwini evolúciós fejlődés mintájára kialakított reinkarnációs fejlődés útján képzelet el (illetve interpretálja a szellemek által elmondottakat), addig Karinthy egy olyan messiás alakjához – Telma Titusz – köti a megváltás lehetőségét, aki már itt, a földön képes reinkarnációi révén az *erős jó* hatalmát megvalósítani. Kardec szerint:

„A baj annál ijesztőbb, minél nagyobb. Sok rosszat kellene tehát okoznia az önzésnek, hogy az ember megértse kiirtásának szükséges voltát. Majd ha egyszer lerázzák az emberek a rajtuk uralkodó önzést: testvérekként fognak élni, kik egymást nem bántják, hanem kölcsönösen segítik, a közös összetartozandóság érzésétől indítva. Akkor az erős nem elnyomója, hanem támasza lesz a gyöngének. Szükséget látni pedig senki sem fog, mert mindenki az igazságosság törvényét követendi. Ilyen lesz a jó uralma. A szellemek ennek az előkészítésén vannak hivatva munkálkodni.”⁵⁰

És ez nem véletlen egybeesés, hiszen a megváltásigény benne volt a múlt századelő korszellemében, így a különböző szellemi mozgalmaknak is volt megváltástanuk, ahogy látjuk a spiritizmusnak is. Mindebből látható, hogy a spiritizmust nagyon komoly világjobbító szándék vezette; és ez érvényes azokra is, akik gyakorolták - leszámítva a mozgalom rossz hírét keltő szélhámos sarlatánokat.

Tulajdonképpen mindegy is, hogy Kardec spiritiszta bölcséleti rendszerét tényleges észlelések alapján alakította-e ki, erkölcsi, társadalmi üzenete alkalmas lenne arra, hogy a világ egy jobb és boldogabb irányban haladjon tovább. A komoly spiritiszták mindig is ennek szellemében tevékenykedtek.

A magyar spiritiszták esetében sem volt ez másképp.⁵¹ A hazai spiritiszták főleg kardecisták voltak, azaz a Kardec-féle irányzatot követték.⁵²

A magyarországi spiritizmus indulása Luis Berger hannoveri színész 1850-es pesti német nyelvű bemutatójához fűződik. Ekkortól kezd az asztaltáncoltatás terjedni. A korabeli értelmiség körében nagy lehetőséget láttak túlvilági jelenségek megtapasztalásában.⁵³

⁴⁹ Vö. KARINTHY 2011. 170-172.

⁵⁰ KARDEC 1925. 415. Kiemelés tőlem – B.B.

⁵¹ Ennek egyik hiteles dokumentuma a Pelle János által a Lipótmező pszichológiai könyvtárában megtalált és azután megjelentetett *Lelkek iránytűje* c. spiritiszta jegyzőkönyv, mely nemzedékeken át íródott dr. Grünhut Adolf orvos, Tóvölgyi Titusz író, újságíró, Chengery-Pap Elemér nyugdíjas főügyész, Török Sándor író által. Pelle feltételezi, hogy a jegyzőkönyvet dr. Hollós István elmegyógyász köttette be és mentette meg az utókor számára. (PELLE 2018b. 10-15.)

⁵² SZIGETI 2014. 102.

⁵³ *I.m.* 104.

1871-ben alakul meg a *Magyarországi Spiritiszta Egylet*. Első időszaka a diplomás orvos Grünhut Adolf, a *Tanulmányok a spiritizmus köréből* c. kötet szerzőjének nevéhez fűződik, aki delejezéssel és homeopátiával is gyógyított. Pestre költözése után rátalált a Vay családra, a náluk tartott családi összejövetelekből alakult meg a *Szellemi Búvárok Pesti Egylete*. Az egylet *Reflexionen über die Geisterwelt* valamint *Reformierende Blätter* címmel újságokat, majd *Világosság*, később *Égi világosság* címmel spiritiszta folyóiratot adott ki.⁵⁴ Grünhut a *Csevegés a kandalló mellett* c. tárcacikkében leírja „hogyan lett zsidóból Krisztus-hívő kereszténnyé”.⁵⁵ Az 1900-as évektől *Szellembúvárok* néven működő egylet nagyban hozzájárult az új szinkretista mozgalom, a New Age tanainak terjesztéséhez.

„A spiritizmus a grófok, bárók és a kiegyezés utáni kapitalizálódó Magyarországon egyre jobban elszegényedő dzsentrik valláspótléka lett. Európa-szerte ez lett a lecsúszó arisztokrácia, elnyomott racionalista neveltetésű, de abból »megtérő« értelmiség egyfajta »pseudovallása«.”⁵⁶

A *Nemzetközi Teozófiai Társulat* 1875-ben alakul meg, és a kezdetektől fogva vannak magyar tagjai. Vay Ödön báró pedig 1880-ban már a Főtanács tagja. A híres médium Vay Adelma volt a felesége, aki a szintén misztikus képességekkel bíró Teleky grófnőnek volt a lánya. Ő is Allan Kardec tanai alapján foglalkozott a spiritizmussal. Barátnői közé tartoztak a teozófia híres alapító asszonyai, Isabelle Cooper-Oakley, Helena Petrovna Blavatsky és Annie Besant, akik gyakran jártak Magyarországon, és segítették, támogatták a hazai mozgalmat. Egyes források szerint Helena Blavatskyval unokatestvérek is voltak, bár erre nincs konkrét bizonyíték. Vay Adelmának különleges médiumi képességei voltak, „*transzállapotban írt, beszélt és rajzolt, jövőbe látott, észlelte mindazt, ami távoli helyeken történik*”.⁵⁷ Híressé váltak szellemüzéssel történt gyógyításai. Saját gyötrő fejfájására Gárdos János magnetizőr orvos tanácsára „delejes írással” gyógyította magát.⁵⁸ Nagysikerű főművét, a *Geist, Kraft, Stoff* (*Szellem, erő, anyag*, 1870), szellemi sugallatok hatására írta. Magyarul az újságíróból, novellistából elhivatott szellemidézővé váló Tóvölgyi Títusz fordításában és magyarázataival jelent meg, és a magyar spiritisztáknak mintegy a bibliájává vált. A könyv a spiritiszta, gnosztikus, újplatonikus tanoknak megfelelően írja le a világ teremtését.⁵⁹ Tóvölgyi (születési nevén Schaffner Títusz, 1838-1918) az *Égi Világosság* felelős szerkesztője volt, és több, spiritizmusról szóló könyve is megjelent (pl. *Van-e más világ? A lélek mint egyén*).

Spiritiszta és rajzoló médium volt Adelma férje, báró Vay Ödön is. Ennek testvére, az ifjabb báró Vay Miklós szobrászművész elsőként írt összefoglaló művet a magyar spiritizmusról, mely 1870-ben *A spiritizmus rövid ösmertetése*, majd 1884-ben Sárospatakon *A lélek halhatatlansága* címmel jelent meg.⁶⁰

Grünhuték spiritiszta egyletéből nőtt ki egy kisebb csoport, melyet kizárólag a fizikai kísérletek érdekeltek. *Rejtelmes Világ* címmel megjelentettek egy Madách Aladár (1848-1908; Madách Imre fia) nevével fémjelzett folyóiratot is. Mozgalmukat megkülönböztetendő a *spiritizmustól*, *spiritualizmusnak* nevezték, amelyet Madách Aladár szellembúvárlatra óhajtott magyarosítani. Ők az Allan Kardec féle reinkarnációs tanra épülő irányzattól eltérően a tudományosabb, pszichikai kísérleteket végző angol mozgalom követői lettek.⁶¹ Madách Aladár fordította magyarra Alfred Russel Wallace *A gyakorlati*

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Ld. TARJÁNYI 2002. 58-59.

⁶⁰ Uo. 59.

⁶¹ Uo. 65.

spiritualizmus védelme c. munkáját, melyet két saját fejezettel is megtoldott: *A kardecistákról* és *A theozofistákról és okkultistákról* címen. Saját spiritiszta műve pedig, *A szellembúvárlat irányeszméi* 1899-ben jelent meg.⁶²

A spiritualista irányzat az 1933-ban angol mintára megalakult *Metapszichikai Társaságban* éled majd újjá. Ez az irányzat áll legközelebb a tudományossághoz, mivel ők a parapszichikai jelenségeket inkább a még fel nem fedezett emberi képességekben keresték, és nem a túlvilági szellemek tevékenységének tulajdonították.

Salamon Tódor földbirtokos tuzséri kastélyában tartottak spiritiszta szeánszokat, hipnotikus kísérleteket. Az ő leánya, Salamon Ella volt a médium, akit Neukomm Ferenc kútúrú mérnök hipnotizált, és akit 1894. szeptember 15-én nem tudtak delejes álmából többé felébreszteni.⁶³ Ez az eset nagy botrányt kavart, amiről a fiatal Krúdy Gyula első cikksorozatát írta a *Pesti Naplóban*.⁶⁴ Az eset kapcsán hozták meg 1894-ben azt a rendeletet, mely szerint hipnotizálást csak orvosi diplomával rendelkező orvosoknak, kizárólag gyógyítás céljából, a beteg beleegyezésével szabad alkalmazni.⁶⁵

Gárdonyi József (Gárdonyi Géza fia) leírja *Az élő Gárdonyi* c. könyvében a millennium körüli időkről, hogy szinte nem volt olyan család Magyarországon, ahol ne foglalkoztak volna a spiritizmussal.⁶⁶ Ugyanakkor a spiritizmusnak akadtak komoly ellenfelei is, néhány kemény tollú publicista mellett, természetesen a katolikus egyház, de az orvosi, pszichológusi kar is.⁶⁷ Ranschburg Pál egyenesen a szellemidézés betiltását követelte, mivel az szerinte súlyos idegrendszeri zavarokat okozhat. A freudi pszichoanalízis hazai képviselője, Ferenczy Sándor viszont a szellemidéző médiumok pszichikus vizsgálata mellett foglalt állást. Ranschburg a spiritizmus elleni harc egyik nagy gátjának tartotta, hogy a hazai mozgalom fő vezetői éppen orvosi körökből valók voltak.

A spiritizmus a múlt századforduló előtti és utáni években volt leginkább népszerű. Az 1890-es évektől nagyszámú spiritiszta témájú könyv jelenik meg, mint pl. Desseffy Arisztid, Vay Adelm, Tóvölgyi Titusz, Havas Andor, Mikos János tollából. A spiritiszta szeánszokon szívesen idézték meg a nagy magyar költők, például Arany János, Petőfi Sándor, Tompa Mihály, Vörösmarty Mihály stb. szellemét. Petőfi szelleme gyakran verset is „diktált” az őt idéző médiumnak.⁶⁸

A huszadik században a spiritizmust gyakran a szocialista gondolkodás vádjával illették, annak ellenére, hogy a már említett Tóvölgyi Titusz egyik regényéből, az *Új világból*, is a szocializmus-kommunizmustól való félelme olvasható ki, amire pont a spiritizmusban találta meg a szellemi ellenszert.⁶⁹ Az utópista szocialista François Marie Charles Fourier (1772-1837) kozmogóniája is hasonlít a spiritiszták elgondolásaihoz. A szintén utópista szocialista Robert Owen (1771-1858) az 1850-es években került közel

⁶² Uo. 66.

⁶³ Salamon Ella fiatal kora óta rendkívül erős fejfájásra panaszkodott. Neukom el tudta mulasztani ezt a gyötrő fejfájást. Ella édesapja ezért is engedte, az egyébként amatőr hipnotizőrnek Ella kezelését, illetve a hipnotikus mutatványokat. A fiatal lány valószínűleg nem a hipnózis következtében halt meg, hanem egyéb szervi ok miatt vesztette életét, hiszterio-epilepsziában szenvedett, és végül agyödémában halt meg. (Ld. ONDER Csaba: *Halált hozó olvasás*. In: Dosszié, http://www.krudy.hu/Szakirod/OnderCsaba/OndCsIrM14_3.pdf, Letöltés: 2021.07.22.)

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo. 65-66.

⁶⁶ Uo. 67.

⁶⁷ Uo. 69-70.

⁶⁸ Uo. 72-76.

⁶⁹ Uo. 78.

a spiritiszta szeánszok világához. Így a spiritiszták mindkettejüket saját híveik közé számították.⁷⁰ Mivel mind a spiritizmus, mind a szocializmus egy tökéletesebb emberiség és tökéletesebb társadalom elérését tűzte ki célul, természetesen voltak kapcsolódási pontjaik egymással. Bár mindkét mozgalom tiltakozott rokonításuk ellen, a huszadik századelőn a munkásság körében is terjedt a spiritizmus.⁷¹

Hock János, római katolikus publicista plébános (1859-1936) is írt számos spiritiszta munkát és otthonában szervezett spiritiszta szeánszokat, melyeknek egyikét Heltai Jenő kissé gúnyosan mutatta be *A Hétben Szellemidézés* címmel⁷². Ady Endre is bíráló és karikírozó éllel ír a spiritizmus terjedéséről *Új vallásalapítók* című cikkében:

„Párizsban most egy furcsa kongresszus zajlott le, melyben kevés öröme telt volna az én Stojits Iván barátomnak Budapesten. Pedig az ő teozófiai tanait is sűrűen darálták ám itt a nemzetközi spiritualisták némely szónokai. De mégis, a kongresszus végén kiderült, hogy a kongresszuson a Swedenborg-féle álmodozók, spiritiszták, okkultisták és kabbalisták voltak többségben. Ez pedig, az ilyen gyülekezet, aligha fogja megcsinálni a szenvedő emberiség számára az új és világos »Istentudomány«-t. Ellenben, ahogyan ez minden kongresszusnak szokása manapság, megcsinálták a nemzetközi szövetséget. A spiritualisták nemzetközi szövetségét, akik egy új, bensőségesebb és istenesebb vallást akarnának adni a világnak.

Nem utolsó tünete ám ez a kongresszus ennek a mi vergődő, beteg, átmeneti korszakunknak. Ezer és ezer modern próféta jelentkezik, s valamennyi újabb és jobb evangéliumot hirdet. A világ még reszket a meglévő vallások nagy harcától, s az új társadalmi átalakulás egyenesen minden spiritualizmus ellen tör. S íme, közben, már kongresszust, népes kongresszust tudnak tartani az új Illések és Jeremiások.

Ezek még jámborok, naivak, olykor bolondok, gyakran álmodozók és sokszor gazemberek. De vannak, találkozni tudnak, tehát nyilvánvaló, hogy ezek egy új, jövődől, szellemi átalakulás hírnökei. Nemcsak a közlekedési eszközökben akarna újat az emberiség, de az isteni fogalom megújításában is.

Az is érdekes, hogy a párizsi kongresszusra legjobban a klerikális francia lapok szórták a szidalmat. A spiritualisták még babonásabbak és sötétebbek, mint a mindig változni képes Róma. És Róma – ez régi dolog – nem szereti, ha sötétséggel és abszurdummal rálicitálnak.“⁷³

Az első világháború felerősítette a spiritizmus iránti igényt, az emberek babonássá, misztikussá váltak, ahogy erről Kosztolányi is ír *A Hét* hasábjain *Babona* címmel.⁷⁴ A háború után viszont a Tanácsköztársaság idején az *Égi világosság* nem jelenhetett meg, ahogy más hasonló tárgyú lapok sem. A háború okozta emberveszteség ugyanakkor még inkább felerősítette a szellemidézés gyakorlatát, amivel sok sarlatán, szemfényvesztő és csaló is visszaélt.⁷⁵

Thomas Mann *Willi a médium*⁷⁶ c. novellájában örökíti meg azt a híres parapszichológus orvos Schrenk Notzing bárónál tartott telekinetikus szeánszot, melyen személyesen is volt alkalma asszisztálni. Ezt a novelláját – amit a *Nyugat* Gyergyai Albert fordításában le is kö-zölte⁷⁷ – harmadik magyarországi látogatása alkalmával 1923. április 4-én a Zeneakadémia Nagytermében olvasta föl. Az itt szerzett tapasztalatait beépítette a *Varázshegy* utolsó fejezetébe, amelyben részletesen leír egy szellemidéző

⁷⁰ Uo. 78-79.

⁷¹ Uo. 79.

⁷² Uo. 80.

⁷³ ADY 1908.

⁷⁴ *A Hét* 1915. március 14. In: KOSZTOLÁNYI 1970, 128-130.

⁷⁵ TARJÁNYI 2002. 81.

⁷⁶ MANN 1923.

⁷⁷ TARJÁNYI 2002. 82.

szeánszot, amin a szanatóriumban élő betegek körében a főhős, Hans Castorp Elly Brand medium által idézi meg elhunyt unokaöccse, Joachim Ziemssen szellemét.⁷⁸

Sokat rontott a spiritizmus hírnevén a László László eset, melyben több prominens személyiség is kompromittálódott. Az esetet az ügyben felkért Tábori Kornél oknyomozó újságíróként részletesen leírja a *Pesti spiritiszták* c. könyvében. Az 1923-ban tartott László-féle kísérletekben Torday Vilmos igazságügyi főtanácsos is kompromittálódik, sőt a főszerepet vállaló Schrenck-Notzing báró is kínos helyzetbe kerül. László László-médium, aki korábban több embert öngyilkosságba hajtott hipnotikus és médiumisztikus képességeivel,⁷⁹ hasonló spiritiszta bűvészmutatványokat produkált, mint a Thomas Mann által is megörökített Willi-féle produkciók, mint például fényjelenségek, apporttünemények, teleplazmatikus jelenségek, vagyis a materializáció. Ennek lényegét és korabeli felfogását Tábori Kornél a következőképpen írja le:

„A materializációs jelenségek lényege, — eddigi tudásunk szerint — abban áll, hogy a minden idegen szuggesztio nélkül tranceba eső médium testéből, főleg a szájnnyíláson át, valami különös, többnyire hófehér, látható és tapintható szubstancia (a »teleplazma«) vonul ki, mely érintésre, erősebb fényre érzékeny. Ez a kezdetben amorf-anyag különféle organizált alakzatokat vesz fel, pl. kezek, arcom, fejek alakját, melyek magnézium fellobbantása mellett le is fényképezhetők. A jelenségek magyarázata ma még kétséges. Részben talán meg lehet magyarázni ezeket az u. n. animisztikus, helyesebben kriptopszihikus hipotézissel, amely szerint a jelenségek egy-egy gondolat szuggesztív hatása alatt meginduló, ma még ismeretlen biológiai folyamat eredményei, u. n. »ideoplasztikus« képletek, másrészt azonban — és ezt az egyébként animisztikus felfogású Schrenck-Notzing is hangoztatta Torday előtt, — a jelenségek megfigyelésénél és előhívásánál a spiritisztikus hipotézist mellőznünk úgyszólván teljes lehetetlenség. A végleges magyarázat a jövő feladata, mi egyelőre még csak a tények regisztrálására szorítkozhatunk.“⁸⁰

Ez az úgynevezett *fehér szubsztancia*, mint később kiderült nem más volt, mint a László-László által előállított *kóser* (!) libazsíros géz vagy vatta, melyet bűvészügyességgel helyezett az őt ellenőrző urak jelenléte ellenére a szájába, majd rejtette el ismét. A fényjelenségeket pedig az eredetileg elektrotechnikus László szigetelő vászon segítségével produkálta. Mind ezen csaló bűvészmutatványairól önleplező írásában számol be,⁸¹ ami miatt a hiszékeny, hinni akaró tudós urak igen kellemetlen helyzetbe kerültek.

Erről az elhíresült esetről számol be Karinthy a *Libazsíros vatta* c. csípős karcolatában:

„A Magyar Metapszichikai Társaság fájdalommal jelenti, hogy kedvenc kísértete, Ideoplazma úr, túlvilági attasé és valóságos belső titkos szózat, a legutóbbi ülésen jobblétre szenderült, vagyis megszűnt, vagyis megszületett - vagy nem tudom, hogy híják ezt, mikor egy kísértet meghal. A drága halott földi maradványait, egy marék libazsíros vattát, amit tizennegyedik László Laci világhírű médiumprimás füle mögött találtak, Schrenck-Notzing spiritiszta püspök oldalzsebében helyezik örök nyugalomra.

(...)Akinek ízlését - ízlést mondok és nem tudásvágyat - kielégíthették a »manifestációk«, amiket ezek a kísértetek produkáltak, akiknek stílusérzékét nem bántotta és nem tette gyanússá hitelesség

⁷⁸ Uo. 83., Vö. még Thomas Mann *A varázshegy* c. regényének „Kétes jelenségek“ c. fejezetével.

⁷⁹ Kettős öngyilkosság ügyében tartóztatták le 1921-ben, fogsága idején, az ügy tisztázása érdekében a spiritiszták szeánszot rendeztek a rendőrségen. Erről az esetről *Szeánsz a fegyházban* címmel REJTŐ Jenő írt bohózatot. Vö. TÁBORI 1924. 45-50. *Ld. PELLE* 2018b. 14., 102-109.

⁸⁰ TÁBORI 1924. 77-78.

⁸¹ *I.m.* 84-104.

szempontjából a »kedves szellem« szavaiban megnyilvánuló izlésbeli és szellemi színvonal, azoknak nincs joguk arisztokrata göggel fordulni el a libazsíros vatta látványától. Nem is ezeknek beszélek, hiszen ezek számára a kérdés esztétikai része úgyis tárgytalan: szerintük minden világos, jól megfogalmazott beszéd üres dialektika a rejtelmes »öszön«-nel összehasonlítva, amelynek sötét lámpása csalhatatlan bizonyossággal világítja meg homállyal a homályt.

(...)És nevetnem kellett a hívek halálosan komoly áhítatát is, aminek bűvöletében nem vették észre ezt a komikumot: a stílusban rejlő önkéntelen komikumot, ami hozzáértő szemnek és fülnek minden tárgyi bizonyítéknál meggyőzőbben szokott utalni a forrásra, melyből származik.“⁸²

Amint látjuk, Karinthy nevetségesnek tartja az esetet, annak körülményeit és a hiszékeny tudós elméket, akik bedőltek a csalásnak, de még ebből a gunyoros írásából is kitűnik, hogy ő sem fordult el teljesen a szellemvilág esetleges létezésének gondolatától:

„Higgyék el végre a titokzatos és különös erők hívei: a szemnek és fülnek nevelése, ha nem is olyan egyenesen, de biztosabban vezet el bennünket a labirintus közepéig, ahol a Titok vár, mint ama »hetedik érzék«, amely felismeri a kísértetet, de vakon és siketen áll a libazsír és vatta rejtelme előtt.“⁸³

Karinthyt is nagyon foglalkoztatta a túlvilág képzete, így a spiritizmusban rejlő lehetőségek is, több írásában sajátos lételmélete szerint foglalkozik ezekkel (*Kötéltánc, Van-e túl világi élet? A rossz álom stb.*).

Így például a *Mennyei Riportban* külön fejezetet szentel a László László-féle ügyben is elhíresült Schrenk Notzing báró személyének az *Egy szellemidéző* c. részben. A rá jellemző fonák módon közelíti meg a *túlvilági* (!) szellemidézőt, akinek médiumi segítségét használja fel a főhős, Merlin Oldtime, hogy a *hatodik kiterjedésnek* megfelelő létezési formában idéztesse meg magát és az őt kísérő Diderot-t.⁸⁴

A László László-féle eset mégsem tántorította el a spiritizmusban hívőket, sőt még virágzóbb módon élt a polgári középosztály köreiben, ahogy Kosztolányi Dezső is megidézi az *Édes Anna* c. regényében, Viziné mintegy polgári szórakozásként látogatja a spiritiszta szeánszokat.⁸⁵

A harmincas években Böhm Mihályné, Papp Eszter lesz a hivatalosan is bejegyzett Spiritiszta Egylet vezető személyisége, de ezenkívül számos spiritiszta kör, tenyérjós, asztrológus és grafológus működik Budapesten. Már spiritiszta laboratóriumok is működnek, sőt Chengery-Papp Elemér vezetésével spiritiszta múzeum is működik a Mészáros u. 62. szám alatt.⁸⁶

A spiritizmus a képzőművészekre is nagy hatást gyakorolt. A Nyugat-kritikus Bálint Aladár özvegye⁸⁷ – Osvát Ernő húga, Szerb Antal anyósa), aki később Bodnár László spiritiszta szakíró felesége lett - szintén rendelkezett médiumi képességekkel és spiritiszta könyveket is írt. Ezen írásai fián, a festőművész Bálint Endrén keresztül a szintén festő Vajda Lajosra is hatottak.⁸⁸

⁸² KARINTHY 1980. 113-116.

⁸³ *Uo.*

⁸⁴ *Ld.* KARINTHY 1977. 191-207.

⁸⁵ *Vö.* TARJÁNYI 2002. 86., *Ld.* pl. *A tünemény* c. fejezetet, In: KOSZTOLÁNYI *Édes Anna*.

⁸⁶ *Ld.* TARJÁNYI 86., *Vö.* még PELLE 2018b. 14.

⁸⁷ Szül. Róth Edit

⁸⁸ *Ld.* TARJÁNYI 86-87.

Tuszkay Ödön orvos *A csoda és az orvostudomány* címmel 1934-ben tartott nagy vitát kavaráó spiritisztaellenes előadásáról az *Est* is tudósított.⁸⁹ Erről a vitáról Karinthy is írt *Túl világi unalom* (*Hozzászólás az Est közvitájához*) címmel. Ebben a cikkében kritikusan szól a túlvilági témához „hozzáértőként“ nyilatkozókról:

„A hivatásos és titkos okkultisták, spiritiszták és gnosztikusok a hivatalos kommunikék szigorával fogalmazzák meg nyilatkozataikat, mintegy felelősségük tudatában vállalván a szaktekintély kényes szerepét. Leszögezik álláspontjukat, test és lélek kölcsönhatásáról, megnyugtatják a közvéleményt, hogy túlvilág igenis van, illetve még mindig van, s bizonyítékul »néhány esetet« hoznak fel, melyekben »tudományos ellenőrzés« mellett adott életjelt valamelyik stréber lélek, odaátról, aki mindenáron szerepelni akart a lapokban. Pontos dátumokat hallunk, hol és mikor jelent meg a lélek.”⁹⁰

De saját dilemmáit sem rejti véka alá, hiszen épp ebben az évben megjelenő regénye, a *Mennyei Riport*, őt is „kritikus” helyzetbe hozza a túlvilág kérdésével kapcsolatban:

„Néhány hónappal ezelőtt Mennyei Riport címen regényem futott e lap hasábjain. Egy író társammal találkoztam az utcán, köznapitémákról beszélgettünk - míg elkészültünk, mikor ő váratlanul visszafordult, s csaknem nyersen rám kiáltott:

- Na halljuk - mondd meg!

Csodálkozó kérdésemre, hogy mit mondjak meg, türelmetlenül vállat vont.

- Hogy van-e túlvilág? Hiszen te tudod, nem? Hiszen regényt írsz róla! Vagy nem tudod biztosan, és mégis írsz? Hasból? Csodálom. Jó újságírónak tartottalak.

És választ se várva, elszaladt.

De én szégyenkezve és zavartan ballagtam tovább, s csak most tudok, mentségemre, néhány szót dadogni, válaszul.

Természetesen nem tudom, van-e túlvilág. Illetve nem tudom igazolni ebben a pillanatban.

De ha van, nyilván bennem van már valahol a határozott és minden kétséget eloszlató válasz: bennem van valahol, elrejtve és szétoztva, mint a kétszer kettőre válaszoló négy: csak még nem értem rá kiásni magamból, elkülöníteni, lepárolni, ez nagy munka, ehhez idő és alkalom és ihlet kell, lehet, hogy életemben már nem is érek rá, lehet, hogy nyersen és hozzá nem való érzésekkel és ösztönökkel szennyeződve, mint a szurokércet adom át utódaimnak, s csak sokezer év múlva kerül valamelyik ükunokám abba a kedvező külső és belső helyzetbe, hogy az egyszerű választ, a döntő érvet, mivel világra jött, közérthetően és világosan megfogalmazva, olyan tételt állítson fel, aminek gyakorlati következményei lehetnek.

Ez a tétel éppolyan újszerű s éppolyan vitát bezáró lesz, mint a Newton binominális egyenlete, vagy a világűr végighullámzó villamos szikra tana. Mindkettő adva volt kezdettől fogva, az emberi értelem természetében.

Most nem tudok felelni. Talán, majd - párezer év múlva.

Vagy néhány hónappal ezelőtt, mikor a mostaninál nagyobb erőfeszítéssel figyelvén magamban, a feldobott kérdés visszhangjára, fantáziáltam a Mennyei Riportot.

⁸⁹ Ld. részletesebben *uo.* 87.

⁹⁰ KARINTHY 1984a. 427.

*Pesti Napló, 1934. december 2.*⁹¹

Az *Égi világosság* mellett több spiritiszta jellegű folyóirat is meg tud jelenni a harmincas években. Pl. a *Metapszichikai folyóirat*, a *Spiritiszta Szemle*, Az *Ige*, mely Jakob Lorber 19. századi osztrák próféta új evangéliumi tanait hirdette.⁹²

1936-ban a spiritiszták *Magyar Spiritiszta Párt* néven szerették volna magukat bejegyeztetni, a keresztény alapú megváltó eszméik gyakorlati megvalósítása céljából. A pártalapítást a belügyminiszter nem engedélyezte.⁹³

Voltak valóban gyógyító és látnoki képességekkel megáldott személyiségek is, mint pl. Kele János, aki a rendőrségnek tudott hathatós segítséget nyújtani rejtélyes bűntények felkutatásakor. Vele személyesen is találkozott Kosztolányi, akit szintén vonzottak az okkult tudományok. Tarjányi Eszter idézi az író, antropozófus Török Sándor még kezdő újságíróként megörökített cikkét Kosztolányi és Kele találkozásáról, amikor Kele előre megérzi Kosztolányi későbbi súlyos, halálát okozó torokbetegségét.⁹⁴

A harmincas évek másik komolyabb spiritiszta személyisége Pethes Alfréd gyógyító hipnotizőr volt, aki Völgyesi Ferenc⁹⁵ hipnóziskutatónál (1895-1967) lett asszisztens. Befutott orvos-hipnotizőr lett, „*kecskeméti utcai szalonjában rendszeresen megfordult az akkori budapesti értelmiség*”⁹⁶. Móricz Zsigmond is megemlékezik *A Híradó a spiritisztákról* c. riportjában egy Kosztolányit érintő hipnotikus tréfájáról.⁹⁷ Pályája csúcsán elkövetett öngyilkossága után Karinthy *A lélekidomár. Petes Alfréd tragédiájához* c. nekrológ jellegű írásában próbál magyarázatot találni a tragédiára, az 1935-ben már javában teret hódító fasiszta eszmék tömegszuggeráló⁹⁸ hatását is okként nevezve meg:

„...bizonyos, hogy valamiképpen az önmagába vetett hitet vesztette el, különben nem szolgált volna ilyen rossz példával betegeinek, akikben az élethez való ragaszkodás kötelességének meghirdetésével tartotta a lelket. A korszellem, ahogy kibomlott körülötte, kételyek hullámverését dobta arcába, nem tudott ellenállni, elmerült. Ő embereket szuggerált és hipnotizált szilárd hittel, hogy ez a hivatása és kötelessége, egy életen át tanult és dolgozott, fejlesztette az önmagában felfedezett erőket - s ekkor látnia kellett, hogy nem egyes embereket, de egész tömegeket lehet szuggerálni és hipnotizálni és kormányozni minden különösebb tehetség és képzettség nélkül, s míg ezek nem is gyógyító szándékkal, s még csak nem is értelmes szóval, hanem egyszerű halandzsával - nem kellett, hogy felbukkanjon a kétség: vajon az én erőm győzött rajtuk, vagy csak az ő gyöngeségük? mert utóbbi esetben bárki jó lett volna a számukra, helyettem.

És nem lehet élni, ha lelkiismereted van, egy illúzió nélkül: hogy szükség van rád ezen a világon”⁹⁹

⁹¹ I.m. 430-431.

⁹² Ld. TARJÁNYI 2002. 88.

⁹³ Uo.

⁹⁴ I. m. 88-89.

⁹⁵ KARINTHY *Kötéltánc* c. kisregényében örökítette meg Tölgy doktor alakjában (ld. a disszertáció *Kötéltánc elemzése* c. részénél)

⁹⁶ TARJÁNYI 2002. 89.

⁹⁷ I.m. 89-90.

⁹⁸ KARINTHY az 1923-ban megjelent *Kötéltáncban* már előrevetítette egy Hitlerhez hasonló figura tömegszuggerációs képességét. (ld. *Kötéltánc elemzése* c. részt.)

⁹⁹ KARINTHY 1984b. 568-569.

A két háború között praktizáló Silbiger Boriska jósnőnek a *Magyar Zsidó Levéltárban* talált emlékkönyvében sok korabeli író bejegyzése olvasható, köztük Karinthy Frigyesé is.¹⁰⁰ Köves József író a *Hülye tréfa volt c. írásában*¹⁰¹ Böhm Arankának a jósnőnél tett fiktív látogatását írja le, hűen érzékeltetve az írók, írófeleségek, sőt Ferenczy személyében a korabeli pszichológusok kíváncsiságát, sőt vonzalmát az okkultizmus iránt.

A spiritizmus egészen 1944-ig, betiltásáig virágzott hazánkban, és sok neves íróra, művészre gyakorolt hatást, vagy épp ellenérzést, esetleg ambivalens érdeklődést váltott ki. Ezt látjuk Karinthy esetében is, aki számos művében felhasználta spiritizmussal kapcsolatos tapasztalatait.

Márai Sándor említi, hogy a háború után egy szellemidéző kör meghívta egyik szeánszára, ahol magyar írók szellemét idézték meg, Somlyó Zoltánét, Adyét, Surányi Miklósét, Karinthy Frigyesét.¹⁰²

Karinthy fia, Ferenc pedig *Szellemidézés c.* könyvében eleveníti meg apja emlékét, akinek déli magányos órájában a Zeusz-ligetben megjelenik Désiré szelleme. Mert „...csak az jelenik meg, akinek dolga van, nem pedig, akit hívnak (...) S hogy a szellem bizonyosan fogja tudni a módját, hogy megjelenjen”,¹⁰³ amikor eljön az idő, amiből már nem lehet lealkudni, még egy olyan barát szelleménél sem, amilyen Kosztolányi volt Karinthy számára.

Teozófia

A nemzetközi és hazai teozófiai mozgalom főbb elemeit Tarjányi Eszter már idézett könyvének *Teozófia, antropozófia és gnózis Magyarországon c.* része és Dr. Minya Klára *A teozófia néhány tanítása a szellemi világokról (Az okkultizmus és a tudomány flörtje) c.* műve alapján mutatom be.

A teozófiai mozgalomról már érintőlegesen esett szó, hiszen nem lehet teljesen a spiritizmusról a teozófia alapítói nélkül beszélni, mert hatással voltak egymásra, mondhatni ez utóbbi a spiritizmus egyfajta továbbfejlesztett, bonyolultabb változata. A teozófia is a szekularizációval kialakuló *spirituális úr*, a túlságosan is materialista gondolkodás ellensúlyaként jelenik meg, amely úrt a tradicionális vallások már nem tudják betölteni, így egy új korszak (New Age)¹⁰⁴ új vallásaként tűnik fel.

¹⁰⁰ Ld. TARJÁNYI 2002. 90.

¹⁰¹ KÖVES 2019.

¹⁰² TARJÁNYI 2002. 93-94.

¹⁰³ KARINTHY 2006. 63.

¹⁰⁴ „Jóllehet elsősorban vallási, szellemi kontextusban helyezhető el, a New Age olyan, mint az a régész által feltárni vágyott ásatási réteg, amelyet hihetetlen mennyiségű törmelék borít; a törmelék szerepét jelen esetben a napjainkban uralkodó okkult szemétáradat tölti be: asztrológia és boszorkányság, fehér és fekete mágia, teozófia, antropozófia, agykontroll, parapszichológia, transzcendentális meditáció stb. Mégsem állítható, hogy a fogalom kizárólag szubkultúrának minősíthető jelenségek közé sorolandó, avagy hogy - a napjainkban úgyszintén rendkívül divatos - »összeesküvés-elmélet« műfajával egyértelműen leírható lenne. Mint ahogy fordítva is hasonló a helyzet, a New Age általánosítható formanyelve és ideológiája lániaként vagy más egyéb parazita növényként tekeredik rá a bibliai kinyilatkoztatás tanítására és formanyelvére. Éppen ezért amikor a New Age doktrinális jellemzőiről, szűkebben pedig messianizmusáról beszélünk, akkor feltétlenül számításba kell vennünk, hogy ez az univerzális jellegű szellemi mozgalom részint egy »rövidtávú« - mintegy száz évre visszamenő -, részint pedig egy egészében kortalan tradícióvonulatra építi fel saját (nagyon gyakran szimbólumként is értelmezett) gondolati piramisát. Az előbbi vonulat elsősorban

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Bacsó Bea doktorandusz

A Nemzetközi Teozófiai Társulat 1875-ben alakult meg New Yorkban Helena Petrovna Blavatsky (1831-1891) és Henry Steel Olcott (1832-1907) vezetésével. A teozófia = *theos sophia* vagyis isteni bölcsesség jelentésű szót az újplatonikusoktól vették át.¹⁰⁵ A teozófia egy olyan okkult mozgalom, mely több vallási irányzat elemeit magába vegyítve panteisztikus univerzális bölcsesleti rendszert alkot. Alkotóelemei között megtaláljuk az antik gnóvizst, a hermetizmust, a különböző görög misztérium-vallásokat, a kereszténységet, a középkori rózsakereszteseket, az alkímiát, a szabadkőműves mozgalmat, kabbalisztikus, spiritiszta elgondolásokat, a keleti vallásokat és – természetesen - az újkori teozófusok tanait.¹⁰⁶ Ezzel Helena Petrovna Blavatskynak (HPB) az volt a célja:

„...*hogy kivezesse az emberiséget a túlzottan materialista gondolkodás keretei közül, amit a hinduk Kali Yugának, az anyagba merülés korszakának neveznek. Ezzel szemben HPB a Golden Age-re, az Aranykorra hívja fel a figyelmet, ami egyszer a fejlődési korszak elején megelőzte, de egy fejlettebb szinten - a nagy korszak befejezésekor - követni is fogja a Kali Yugát, amikor az ember beteljesítve küldetését, megvalósítja valódi természetét. A teozófusok ugyanis azt vallják, hogy az ember Szellem, mely mint értelem, érzés és tevékenység nyilvánul meg. Ezt nevezik léleknek. Az embernek azonban nem csak fizikai teste van, hanem olyan teste is vannak, amelyekkel megnyilvánul a különféle világokban, és amelyek hordozói és eszközei is egyben ezekben a világokban.*”¹⁰⁷

A teozófia felfogása szerint az ember egyszerre több világban él, mivel ezek a világok¹⁰⁸ a térben nem különülnek el, de az ember csak a legalsó, a fizikai világban öntudatos. A spiritiszta túlvilág-elképzelésekhez hasonlóan gondolkodnak a halál utáni létezésről, amikor is az ember megválnak fizikai testétől. Ezután szelleme az egyre magasabb világokon keresztül vándorol, eközben feldolgozza összegyűjtött tapasztalatait, és felkészül egy újabb testet öltésre. Ebben és a földi életben is olyan 'Mesterek' (*Mahatmák*) segítik, akik már elérték az emberi fejlődés legmagasabb fokát, ahogy azt a többi ember is eléri majd egyszer.¹⁰⁹

A teozófiának nincsenek dogmatikus tantételei,¹¹⁰ szerintük a vallásokban a közös isteni igazság sugárzik át. A 19. században a legmeghatározóbb okkult mozgalommá vált, amely – akárcsak a spiritizmus – a hitről inkább egy titkos, ezoterikus tudás megszerzésére helyezte a hangsúlyt. Előzményei a dualisztikus vallások, mint például a gnóvizs különböző változatai. Ahogy a gnóvizs ismertetésekor láttuk, ezek lényeges eleme, hogy az istenséget személytelen erőként képzelik el. Az embert pedig ennek az istenségnek a monisztikus-panteisztikus értelemben vett részeként fogják fel (az emberben ott van az isteni szikra). A keleti vallások elképzelését átvéve, a teozófia szerint a világ csak látszat, illúzió, a szellem csak ideiglenesen létezik benne. A fő cél az istenséggel való azonosulás. A rossz a tudatlanságból, a misztikus tudás hiányából fakad.¹¹¹

A Teozófiai Társulat három célt tűzött ki maga elé:

a teozófiai mozgalom történetét jelenti, az utóbbi viszont az ókori gnoszticizmus örökségeként valamiféle gnosztikus típusú tudásként írható le, s mint ilyen, valóban sok évszázados »formajegyeket« mutat.” RUGÁSI 1999. (Kiemelés tőlem – B.B.)

¹⁰⁵ Ld. MINYA 2009. 5.

¹⁰⁶ Jakob Böhme, Emmanuel Swedenborg, Franz Mesmer, Franz von Baader, Schelling. Vö. TARJÁNYI 2002. 95.

¹⁰⁷ MINYA 2009, 6.

¹⁰⁸ A fizikai-, az érzelmi- vagy asztrális-, a mentális- vagy más néven a mennyország, az intuíció-, vagyis a buddhi-, a szellemi- vagy nirvánikus-, a monádikus- vagy az eredetek-, és a legfelső szint az isteni-, vagyis a Logos világa. Vö. *uo.*

¹⁰⁹ Vö. *i.m.* 6-7.

¹¹⁰ MINYA 2009, 7.

¹¹¹ Vö. TARJÁNYI 2002. 95.

1. Megalkotni az emberiség egyetemes testvériségének egy magvát nemzetiségi, vallási, társadalmi osztálybeli, nemi és faji megkülönböztetés nélkül.
2. Támogatni a vallások, bölcséletek és tudományok összehasonlító tanulmányozását.
3. Kutatni a természet még fel nem ismert törvényeit és az emberben rejlő erőket.”¹¹²

A Nemzetközi Teozófiai Társaság története röviden

Helena Blavatsky első komoly érdeklődést kiváltó könyve a *Fátyoltalan Isis* vagy más fordításban *a Leleplezett Isis*¹¹³ volt. 1851-ben Londonban személyesen is találkozott gyermekkori látomásaiban megjelent mesterével, Mahatma Morja rádzsputtal,¹¹⁴ akinek utasítására utazott New Yorkba, ahol a *Teozófiai Társulat* megalakult (*ld. fent*). Blavatsky bejárta a világot. Az európai országokon kívül járt Észak- és Dél-Amerikában, Egyiptomban, ahol elsajátította a koptok mágikus tanait, többszöri próbálkozásra sikerült eljutnia Tibetbe, hogy ott tökéletesítse okkult képességeit. Magyarországon is többször megfordult.¹¹⁵

1879-ben, szintén mestere utasítására Indiába, Bombaybe utazott Olcottal, ahol megkezdte működését. Itt jelentek meg a különleges tintával írt Mesterek levelei, amit ma a British Múzeumban őriznek. Ebben az évben megindították a nemzetközivé vált *Theosophist* c. folyóiratot is. 1882-ben a *Teozófiai Társaság* központja a madrasi Adyarba költözött, ahol mai napig is működik. Olcott itt rakta le az alapjait annak a hatalmas, ma is működő könyvtárnak, melynek mintájául az ókori alexandriai könyvtár szolgált.¹¹⁶

Blavatsky az 1880-as években keményen dolgozott a *Titkos Tanítás* c. művén, mely a legnagyobb hírnévre tett szert. 1887-ben Londonba tette át székhelyét, itt megalakította a Londoni páholyt (szabadkőműves mintára), ami aztán az akkori *Teozófiai Társaság* központja lett. Itt is halt meg 1891. május 8-án, amely nap a társaság Fehér Lótusz ünnepévé vált.¹¹⁷

Olcott 1907-ig, haláláig volt a társulat elnöke, őt követte Annie Besant, aki újságíróként találkozott Blavatsky könyveivel, és utána belépett a társulatba. Ő is több teozófiai tárgyú könyvet írt, de politizált is, egy időben Gandhi munkatársa is volt.¹¹⁸

Érdeemes itt megjegyezni, hogy Karinthy mennyire követte a világ eme távoli sarkában történő eseményeket is. Mikor Gandhi nagy horderejű, békés, erőszakmentes, polgári engedetlenségi mozgalmát elindította India függetlenségéért, Karinthy nyílt levélben jóslatot intézett hozzá:

„Ki van már próbálva a zseniális kísérlet is: ad absurdum törni le zsarnokság és erőszak képtelen láncait, ezt a fából vaskarikát - a fegyvertelen megadást szegezni fegyverek ellen. Vértanúságnak hívták valamikor, aztán kapott gyakorlatibb neveket: sztrájk, szabotázs, amerikázás, éhségstrájk, passzív ellenállás. Végeredményben, egy-két részletsikeren túl, nem sokat változtatott a dolgokon - a kiontott vértől nem minden zsarnok sápadt el, volt olyan, amelyik vérszemet kapott, és csak ádázabb mohósággal vetette rá

¹¹² MINYA 2009. 8.

¹¹³ DOUGLAS 2012

¹¹⁴ Spirituális beavatott.

¹¹⁵ MINYA 2009. 5.

¹¹⁶ *Uo.* 6, 9.

¹¹⁷ *Uo.* 6, 8.

¹¹⁸ *Uo.* 9.

magát az ártatlanokra. Nem mondom, hogy fegyver ellen csak fegyver segít - de hogy a betört fejben még kevesebb igazság lakik, mint a bolond és önző fejben, azt vádoló kongással hirdetik a halottak koponyái, halottaké, akik hiába áldozták fel életüket.

Nem, nem - valami újat kell kitalálni, igazán: mire megyünk a krisztusi szeretettel krisztusi csodatétel nélkül?”¹¹⁹

A *Telma Titusz kiáltványának* szavai csengenek vissza ebben a fiktív levélben, mely előre megjósolja, hogy a *gyenge jó*, soha nem győzheti le az *erőszakos rosszat*.¹²⁰ Ahogy a történelem igazolta is ezt a jóslatot, hiszen Gandhit egy erőszakos merénylő lőtte le, és a békés függetlenségi mozgalom vallási vérengzésbe, India kettészakadásába torkolt. „*Valami újat kell kitalálni*” – javasolja Gandhinak, ahogy ő is egész életében egy új, a gyakorlatban is életképes megváltó eszmén gondolkodott.

A *Teozófiai Társaság* keresett és talált is egy 'megváltó', krisztusi figurának megfelelő tanítványt, a még gyermek Krishnamurti személyében. Annie Besant Krisztus reinkarnációjának tartotta őt (keleten Buddha megtestesülésének vélték), és a jövő világ tanítójává kiáltotta ki. Ennek megfelelően tanították és készítették fel szerepére.¹²¹ Besant 1911-ben megalapította számára a Keleti Csillagrendet.¹²² Ekkor Rudolf Steiner (1861-1925) volt a *Német Teozófiai Társaság* főtitkára, aki nem értett egyet Krishnamurti szerepeltetésével, így 1913-ban kilépett a *Teozófiai Társaságból* és elkezdte saját antropozófiai szervezetének felépítését.¹²³ Bár ez egy kényszerlépés volt számára, hiszen ő szívesen maradt volna a *Teozófiai Társaságon* belül, kiválása több más tényező miatt is történt.¹²⁴

Krishnamurti 1931-ben járt Magyarországon, és állítólag a Zeneakadémia nagytermében tartott előadást.¹²⁵ Viszont a már említett Karinthy-cikk szerint ez az előadás elmaradt. Ezzel szemben az író beszélgetett Krishnamurtival, akit kollégájának nevez a *megváltástan akadémiaján*. A prófétát – így aposztrofálja – biztosítja, hogy jól ismeri tanait, kedvenc témájáról, a félelemről mint a *lélek centrális mozgatórugójáról* kérdezi. Leírja, hogy mennyire zavarba hozza naiv, gyermekes lelkesedése a témával, egyáltalán a beszélgetéssel kapcsolatban. Végül így jellemzi:

„Egy bizonyos, s ezt vallom és hittel, hitelesen állítom és igazolom: ez a fiatalember jóhiszemű, semmiképpen nem szélhámos és kalandor. A mértéke lehet hamis: a mérlege semmiképpen sem az. Bőrét viszi vásárra, tulajdon képzeiteiből építi fel gondolatait, a szavakat nem dobálja, véletlenülre bízva magát,

¹¹⁹ „Nem megyek el Indiába (Levél Mahatma Gandhihoz)” *Pesti Napló*, 1930. március 15. In: KARINTHY 1981b. 55-56. (Kiemelés tőlem – B.B.)

¹²⁰ *Vö. A Bátorság c. résszel – ld. KARINTHY 2011. 69-71.*

¹²¹ Később Krishnamurti a *Teozófiai Társaságtól* független spirituális tanítóvá vált. MINYA 2009, 3.

¹²² KRISHNAMURTI, 2004.

¹²³ „Legalább ilyen fontos oka volt a szakításnak, hogy a filozófusnak, képzőművésznek és költőnek egyaránt tehetséges Steiner nem fogadta el a teozófiából fokozatosan kivált, azt hivatkozási alapul használó, szélsőségesen nacionalista, sőt rasszista irányzatot, az árzazófiát, mely a későbbiekben a német nemzetiszocializmus egyik szellemi forrása lett. Nézetrendszerét, hogy megkülönböztesse a teozófiától, antropozófiának nevezte.” (Pelle 2018a. 54.)

¹²⁴ MINYA 2009. 9; STEINER 1999. (Ld. erről később részletesen.)

¹²⁵ MINYA 2009. 12.

mint a kockavető - hisz benne, hogy az összefüggés, amit találni vélt közöttük, igazolódik a valóságban. A szónak gyermeki és emberi értelmében gondolkodik.

Az eredmény bizony gyengécske.

Viszonylagosan. (...)

A jóhiszeműség és őszinteség legnagyobb lángolása, paroxizmusa fel nem töri, fel nem olvasztja az Igazság kemény dióját, kedves Krishnajcsi fiacskám - egyéb dolgok kellenek ahhoz. A kételkedés zárolódó csodakulcsáról (írásodból látom) magad is tudsz - de hol vagy te még az igazi kételkedéstől, hol vagy a csalódásoktól, amik elvezetnek oda, a kacskaringós úton? (...)

Az a próféta, aki kétezer évvel ezelőtt kínálta még ma is sokakat részegítő borát és eleven kenyerét: a régi törvény szerény kis változtatásának nevezte világraszóló felfedezését. Te meg, fiacskám, a félretologatott, visszarendeztetett kis fogalomkövecskékről úgy beszélsz, mintha egy új naprendszer alapjait raktad volna le.

Házi dolgozatnak (feltéve, hogy otthon segített valaki) dicséretre méltó mindaz, amit »feljegyeztek« gondolataidból.

Egy lelkes, induló új irodalmi szemle hasábjain is egész jól hatna.

De próféta-ságnak? Világmegváltásnak?

Najcsi, Najcsi!

Ja igaz, még azt akartam mondani, egyik versedben (amennyire fordításból meg tudom ítélni) van egy igazán finom sor.

Ha prófétálni tudnám a különbséget, amennyivel ez az egy sor többet ér az egész általad felfedezett Legújabb Testamentumnál!

Pesti Napló, 1931. január 11.»¹²⁶

A teozófia magyar vonatkozásai

Tarjányi Eszter szerint a teozófiáról szóló első hazai tudósítás a már említett Madách Aladár által fordított Wallace-könyvhöz írt tanulmányában jelent meg.¹²⁷ Madách a *Theosophist* c. lap 1881 októberi számából merítette a teozófiára vonatkozó értesüléseit. A teozófia tanait összevetette a spiritualizmussal, pontosan meghatározva a két szellemi irányzat között a főbb különbségeket. Az egyik ilyen lényeges különbségként említi, hogy a teozófusok elgondolása szerint a halál után az ún. *Devachan* állapotba kerül a lélek, amelyben az új lényé való átváltozás, a reinkarnáció történik. Ebből az állapotból, sem a magasabb rendű világból nem tud a mi világunk felé közlekedni többé, tehát a meghaltak szellemei nem jelenhetnek meg az embernek. „De hát mik azok, amik az ismert tüneményeket előidéznek?” – teszi fel a kérdést Madách Aladár.

¹²⁶ KARINTHY 1981a, 291-292. Kiemelés tőlem – B.B.

¹²⁷ TARJÁNYI 2002. 96., A. R. WALLACE, *A gyakorlati spiritizmus védelme*, ford. és függelékekkel ellátta MADÁCH Aladár, Bp. 1884.

Az okkultisták válasza erre az, hogy „egyedül a *Kama rupa* és a *Manas*, tehát az állati lélek és az intelligens személyiség (*persona*) egy része az, ami megjelenhet. Egy lárva, egy maradvány, mely éppen a szellemi egyéniség (*individuum*) tisztaságának foka szerint előbb vagy később széteszlik, mentül szellemibb lévén annak iránya, annál gyorsabban történvén a felosztás.”¹²⁸

Karinthy elképzelése szerint is a *megidézhető* szellem, melynek nincs materiális teste alsóbbrendű lény az élő emberhez képest. Ezt a *Kötéltáncban*¹²⁹ és a *Mennyei Riportban* is kifejti:

„Mosolyognom kell, ha eszembe jutnak azok a spiritiszta ülések, amiken, kutatásaim közben (s főként összeköttetések beszerzése céljából) részt vettem.

Ködös alakzatok kóvályogtak a levegőben, s a fényképező lemezen, az a bizonyos »anyag«, amiről ők beszéltek, az »ektoplasma«, »photoplasma«, »astrálest« s egyéb formák, amelyekben az ő kísérteteik jelentkeznek (egyébként nagyon érthető ez!) sokkal inkább hasonlítanak köddé és vízpárává szétomló, a semmi vagy még inkább a káosz felé visszaigyekvő létezés megnyilvánulásaihoz (tulajdonképpen a buddhizmus vallásához volna köziük, s nem a mi egészségesebb európai spiritizmusunkhoz), mint a háromnál is több kiterjedés lényeihez, háromnál is több! nevetséges! hiszen ezek a »szellemek« a két kiterjedést is alig bírják, túlságosan szétfolyók, a fényképező lemez két kiterjedésű síkjára is lötyög rajtuk, alig lehet észrevenni pontokból, legfeljebb vonalakkal álló szellős anyagukat.

Emlékszem, mondtam is ezeknek a spiritisztáknak: lehet, hogy a ti szellemeitek léteztek valamikor, az életnek valami test előtti, primitív fokán, de ha maradt még belőlük néhány ásatag példány, igazán nem érdemlik meg, hogy visszahívjuk őket, ezeknél aztán valóban magasabbrendű és tökéletesebb megoldás volt a háromkiterjedésű test! (Egyébként meg is látszik a stílusukon: amit médiumok útján »nyilatkoznak«, abban ezek az ektoplasmák és astrálestek kevesebb megértését árulják el a létezés értelmének, mint amennyivel egy ősplazma vagy egysejtű ázalat alkalmazkodott a földi létezéséhez!)

Értsék meg: az önök fehér lepedővel és áttetsző fehér festékkel vagy ködfátyollal ábrázolt »kísértetei« egy az élő testnél alacsonyabb fokát jelentik a létezésnek.”¹³⁰

A teozófia hazai ismertetője volt még Brassai Sámuel a szanszkrit nyelv professzora, aki ebbéli értesüléseit az *Esoteric Buddhism* c. lapból szerezte.¹³¹

Így korán ismertté válhatott Magyarországon a nemzetközi teozófiai mozgalom, de maga a mozgalom is számontartott magyar elődöket. A teozófia előfutárának tartották a magyar származásúnak vélt rózsakeresztes, szabadkőműves Saint-Germain grófot. Harriet Isabel Cooper-Oakley (1854-1914), a hazai teozófiai társaság megalapítója is (1905) eredetileg a gróf magyar származását kutatva érkezett hazánkba. Oakley 1912-ben megjelent könyve szerint Saint-Germain gróf II. Rákóczi Ferenc fia volt.¹³²

¹²⁸ Idézi TARJÁNYI Eszter (96.) MADÁCH Aladár WALLACE-fordításának függelékéből (192.)

¹²⁹ KARINTHY 1976. 285.

¹³⁰ KARINTHY 1977. 89-90.

¹³¹ Ld. TARJÁNYI 2002. 97.

¹³² Uo.

Tordai Vilmos véleménye szerint Helena Blavatsky a tibeti vallásfilozófiával kapcsolatos első impulzusait Kőrösi Csoma Sándor kutatásaiból szerezte.¹³³ Tarjányi Eszter még megemlíti egy Henry Olcott által felfedezett 'magyar adeptust', a kolozsvári születésű Agárdi Endrét.¹³⁴

A gnosztikus filozófus, Schmitt Jenő Henrik

A Kákosi által már feltüntetett Schmitt Jenő Henrik gnosztikus elmélete is a magyarországi teozófia történetéhez tartozik.

Gábor György és Sükösd Miklós cikke¹³⁵, valamint Tarjányi Eszter¹³⁶ is felhívják a figyelmet Babits Mihály *Halálfiái* című regényének arra a részletére, melyben arról ír, hogy a korabeli fiatalság mennyire vonzódott Schmitt Jenő Henrik gnosztikus, tolsztojánus, anarchikus eszméihez:

„...Schmitt Jenő például, a filozófus, akihez néha szintén eljártak, éppúgy legenda volt köztük, mint Gyula: s talán nem kevésbé fantasztikus. Imrus hát nem ment egyedül Gyulához: az »újságíró« és a »tolsztojánus« csatlakoztak; egyik, szenzációs riportcikket ígérve a Viharagyú kiadójáról, »valamelyik lapban« - ami reklámnak is jó lesz -, másik, eszmeibb szándékkal, vitázni s talán a gnózis számára nyerni új hívet Gyulában: mert nem halt ki az apostolok faja.”¹³⁷

S egy korábbi helyen is megemlíti, hogy „...A »tolsztojánus« ugyan már régen elment - Schmitt Jenőt hallgatni, egy másik kávéházba...”¹³⁸, és hogy melyik kávéház volt ez, és milyen figurák látogatták, arról Kosztolányi leírásából tájékozódhatunk:

„Kürtökálopos világfiai sétabottal, széplelkek »merészen öltözködő« leányok társaságában, tolsztojánusok, kik Krisztus-szakállat, hátrafésült, nagy haját viselnek, és bőrsarujukból meztelen lábuk kandikál ki, piros nyakkendő szocialisták, akiknek a Marseillaise még forradalmi dal, szelíd növényevők és teozófusok, akik esténként az Akadémia-kávéházban Schmitt Jenőt hallgatják, komor és titokzatos materialisták, akik angol pipát szívnak, s Herbert Spencer nevét úgy ejtik ki a kongó, homályos folyosókon, mint valami világfölgörforgató jelszót.”¹³⁹

Gábor György és Sükösd Miklós *Decentrális Teokrácia Schmitt Jenő Henrik gnosztikus perennializmusáról* c. cikkében Schmitt Jenő gnosztikus eszmerendszerét a tradicionalista iskola¹⁴⁰ és a

¹³³ Uo. 98. TORDAI Vilmos, *Okkult elemek a magyarság életében*, Budapest, 1923. 122.

¹³⁴ Ld. részletesebben uo. 98.

¹³⁵ GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 16.

¹³⁶ TARJÁNYI 2002. 100.

¹³⁷ BABITS 1984. 288.

¹³⁸ I.m. 255.

¹³⁹ KOSZTOLÁNYI 1977. 38-39. Kiemelés tőlem – B.B., Ld. még TARJÁNYI 2002. 99.

¹⁴⁰ „A tradicionalista iskola elsősorban az úgynevezett világvallások (hinduizmus, dzsainizmus, buddhizmus, taoizmus, kereszténység és az iszlám) örökösének tekinti magát, másodsorban számos filozófust és teológust is előfutárának tart.” HORVÁTH Róbert, *A „tradicionalis szerzők” kifejezésről*.

<http://www.istenivaros.hu/roberthorvath/traditionalisszerzok.html>

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Bacsó Bea doktorandusz

teozófusok közé helyezik el.¹⁴¹ Meglátásuk szerint a gnoszticizmuson kívül Nietzsche filozófiája¹⁴², az őskereszténység, kisebb mértékben az anarchizmus és a buddhizmus hatottak rá. „*A teozófia, Schmitt, majd az utána jelentkező tradicionalizmus egyaránt azt hangsúlyozzák: az időtlen bölcsesség számos vallási hagyományban, formában jelenik meg a világ vallásaiban, ám a sokféle vallásos forma közös alapzatra épül. A világ vallásainak közös az alapja, s a tanításnak a vallások eme transzcendens egységét kell kifejeznie.*”¹⁴³

Gábor-Sükösd szerint Schmitt a divinikus egalitarizmus híve, vagyis minden emberben benne rejlik az *Istenember*, az *isteni öntudat a Felsőbbrendű Ember*, s az ember életfeladata ennek megismerése és kibontása.¹⁴⁴ Ez is mutatja, hogy Schmitt isten- és emberképe a gnoszticizmus és Nietzsche tanaiból erednek.¹⁴⁵ Ez nem véletlen, hiszen amint láttuk Hans Jonas *Gnózis, egzisztencializmus és nihilizmus* c. tanulmányában, a gnózis és az egzisztencializmus egymásból válik igazán érthetővé, hiszen mindkettőnek hasonló a társadalmi szituációja, amiben létrejön. Ez magyarázhatja azt – ahogy Kiss Endre is felhívja rá a figyelmet *A gnózis nemes világánál* c. Schmitt-tanulmányában –, hogy „*Nietzschének Schmitt teljesen gnosztikus értelmezését adja, s bár nem állítja, hogy a Zarathusztra metaforikus nyelve (mellyel kizárólag foglalkozik; e tanulmányban Nietzsche egyetlen más művét sem említi)*”¹⁴⁶ gnosztikus eredetű, mégis épít bizonyos egyezésekre.”¹⁴⁷

Schmitt nem látja biztosítottak az önteremtő individuum, az embert fölülmúló ember szabadságát a hatalmat gyakorló állam intézményrendszerének „*inkvizitor moráljában*”, épp ezért az államnélküliség eszméjében lát kiutat. Az emberekben feltételez egy eleve meglévő szeretetelvet, mely egy krisztusi, isteni eszmeiségig emelkedő közösségben fog megvalósulni.

Nietzsche amorális tanainak ellentételezéseként értelmezhetjük Schmitt utópiáját, mely szerint az ember fel fogja ismerni „*a többi emberrel közös istenség eszméjét, (...) önnön krisztusi öntudatára ébred, hogy a mindenkiben közös isteni az emberiben realizálódjon.*”¹⁴⁸

Schmitt szerint:

„*A gnózis nagy feladata, hogy lezárja az emberi szellem fejlődésének azt a szakaszát, amelyben az ember a valóságot és igazságot álmokképekben (...) látta. A valóság mindenségéről való tudásunk – nevezzük bár ezt a mindenséget természetnek vagy istenségnek – csakis saját belső állapotaink átélésén alapul, minden igazság alapja tehát szükségképpen a belső átélésben és a belső szemléletben nyugszik. A lezajlott múlt emberét sajátosan jellemzi, hogy az igazságot kívül, nem pedig belül keresi, hogy abban a dőre hitben él, mintha láthatna vagy tudhatna valamit is, ami kívülről esik (...). Amit tehát a múlt okoskodásokban és álmokban ott künn: külső istenségekben, külső mennyországokban, külső világokban keresett; az emberi*

¹⁴¹ GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 18.

¹⁴² Kiss Endre *A gnózis nemes világánál* c. Schmitt-tanulmánya alapján (ld. KISS 1982. 88-92.)

¹⁴³ GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 18.

¹⁴⁴ Vö. KISS 1982. 88-92.

¹⁴⁵ GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 18., vö. még KISS 1982. 88-92.

¹⁴⁶ Itt Kiss Endre Schmitt Jenő Henrik *Három előadása. Tolsztoj, Nietzsche, Ibsen.* c., Migray József által 1911-ben szerkesztett művére utal (vö. KISS 1982. 89. /79. j.).

¹⁴⁷ KISS 1982. 92.

¹⁴⁸ GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 20.

*szellem tulajdonaként mindazt visszaköveteli és visszaszerzi a gnózis (...). Nem külső istenségeket, nem külső mennyországokat hirdetünk, hanem hirdetjük a bensőség világszemléletét, amely azonban a jelenkor emberének világszemléletével is merőben ellentétes, mert a mai ember önmagát teljesen a külső világra vesztette.*¹⁴⁹

Karinthy álom-élet elképzelése mutat hasonlóságot ezzel a gnosztikus szemlélettel:

„A valóság azért ködös, mert lelkemben köd van.

A lelkemben köd van, álmodom.

Van-e túlvilág? - ez a kérdés tehát helyesen így hangzik: mi lenne, ha nem volna köd a lelkemben, ha hirtelen minden eszembe jutna, ami volt és van, ha a szó abszolút értelmében felébrednék - hol találnám magam?

Valahol másutt, mint ahol vagyok.

De amellet nem veszteném el ezt a világot se, csak minden kiderülne - nem mozdulnék el helyemből és mégis másutt volnék. Mint az álmodó, aki ágyában találja magát, ahol elaludt, holott pillanattal előbb erdőben sétált.

A túlvilág, eszerint, ha van, csak úgy képzelhető el, hogy mindig van - volt, mielőtt éltem, van, mikor élek és lesz, mikor meghaltam. A halál utáni túlvilág - ennek semmi értelme. (...)

Isten itt is van és a túlvilágon is - de isten fogalma metafizikum - már pedig, mint az előbbiekből kiderült, a túlvilág számunkra nem metafizikai, hanem lélektani kérdés lehet csak, itt, ebben az életünkben.

Fogalmát tulajdon lelkünkől építhetjük csak ki: önmagunkat kell vizsgálni, ha létezésének lehetőségét vitatjuk.

Lelkünket kell figyelni - óvatosan, szerényen, áhítatos csendben: elhallgattatva egy időre az álomlogika zakatolását.

S ekkor, ha jól figyelünk, valami nagy, elnyomhatatlan nyugtalanság állandó, halk dörömbölését fogjuk meghallani lelkünk mélyén. (...)

*A túlvilág szabadságot jelent, minden vágy korlátlan beteljesedését. S mivel a vágy személyes dolog és egyéni, a túlvilág nem is lehet más, mint egyetlen lélek mennyországa, kozmosz, amiben minden úgy történik, mint ahogy ez a lélek szeretné, már itt, ez áloméletben - kozmosz, aminek ez az egyetlen lélek, mely eddig csak szemlélte és szenvedte a világot, azontúl saját képére teremtő és alkotó istene lesz.*¹⁵⁰

Schmitt azt írja, hogy a gnosztikus öntudat révén szerezhetünk tudomást a bennünk lévő Istenről, ezért a gnózis mindenekelőtt önismeret és öneszmélet.¹⁵¹ Akárcsak Karinthy én-istene, a „Bátorság”, amelyhez belső tudatalatti dimenziók kozmoszán keresztül jut el a túlvilági tudósító, Merlin Oldtime a *Mennyei Riportban*.

¹⁴⁹ SCHMITT 1903. 451. In: GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 21.

¹⁵⁰ KARINTHY 1979. 335., 337. Kiemelés tőlem – B.B.

¹⁵¹ GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 21., vö. még KISS 1982. 90.

Schmitt az önismeretben látja a megváltás lehetőségét és a (keresztény) hit sötétségével szembeni megismerésben (gnózis) a szabadság egyedüli útját, mely *ideális anarchista államelméletének* háttérül is szolgál.¹⁵²

Egy új-gnosztikus Jézus-fogalmat alkot; szerinte Jézus nem lehet egy olyan *mennyei önkényuralkodónak* a fia, aki a gyenge teremtményeinek vétkei miatt csak saját fiának kiontott vére által engesztelődne ki. Hanem éppen Jézus volt az, „*akiben először ébredt fel az isteni, végtelen öntudat világossága*”,¹⁵³ „*az első volt, ki az embernek isteni voltát felfogta, és ezen tudatával az emberiséget megvilágította*”¹⁵⁴. A *doketista* tanokhoz hasonlóan Schmitt úgy véli, hogy Jézus keresztthalála csak látszat volt, ő valójában azt nem szenvedte el.

„*Ellenben ő feszíti keresztre ezt a világot, e félállati világot. ... gnosztikus alap gondolat gyökerét ragadta meg Jézus: az atya nincs kívül, nincs fenn, vagy mindenén túl, hanem az emberi szellemben ébred*”.¹⁵⁵

„*Az emberi immanenciában meglévő s a gnózis öntudatával felismerhető benső istenség saját birodalmát nem »kívül«, nem transzcendens formában hozza létre, hanem az emberben szunnyadó és megvalósításra váró bensőségként. A külső mennyországának szét kell oszlania, »hogy feltáruljon a mennyeknek belső országa*».¹⁵⁶ *Ez az emberben rejlő civitas tökéletes és teljes ellentéte a világ létező országainak, a látható civitasok mindegyikének: »Isten országa azonban benső birodalom; (...) ezért nem is külső hatalom veti majd alapját, mint ahogy e világ országai keletkeztek. Hanem amikor az ember benső élete megvilágosodik, akkor megvalósul a mennyei birodalom a földön is, és helyébe lép majd a félállatiasságnak, ami ma világszerte uralkodik.*»¹⁵⁷

Gábor György és Sükösd Miklós cikke bemutatja, hogy Schmitt perennialista volt, vagyis hitt abban, hogy minden nép mítosza és vallása, kultúrája egy közös szellemisségből táplálkozik, amely minden egyes személyben is, mint „*az örök és végtelen istenség eszméje*” működik.¹⁵⁸ Ez a felfogás a Jung által felismert kollektív tudattalanban meglévő archetipusokra¹⁵⁹ emlékeztet, melyet Schmitt Bastian¹⁶⁰ „*Elementargedanke*” (alapgondolat) elmélete alapján előlegez.¹⁶¹ Schmitt ebből arra a következtetésre jut, hogy „*a különböző vallási hagyományok egyetlen, egyetemes, örök igazságot fejeznek ki*”.¹⁶² Ennek

¹⁵² Uo.

¹⁵³ SCHMITT 1920. 55. In: GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 21.

¹⁵⁴ SCHMITT 1925. 7. In: GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 21.

¹⁵⁵ SCHMITT 1903. 261–262. In: GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 22. Karinthynek is van sajátos Jézus-képe – ld. pl. *Csendes beszélgetés Tamással, Getsemane, Barabbás.*

¹⁵⁶ SCHMITT 1925. 6. In: GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 22.

¹⁵⁷ GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 22., SCHMITT 1927. 47.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Vö. JUNG 2020, 11.

¹⁶⁰ „*Adolf Philipp Wilhelm Bastian (26 June 1826 – 2 February 1905) was a 19th-century polymath best remembered for his contributions to the development of ethnography and the development of anthropology as a discipline. Modern psychology owes him a great debt, because of his theory of the Elementargedanke, which led to Carl Jung's development of the theory of archetypes.*” (*Encyclopædia Britannica Online.*)

¹⁶¹ GÁBOR-SÜKÖSD 2015, 22.

¹⁶² I.m. 23.

eredményeként „a vallások mind egyesülni fognak”. Melynek mozgató rugója „az embereket irányító szeretet és az emberiség örök szabadságvágya.”¹⁶³

Schmitt gnosztikus társadalom-reformjának alapja az, hogy mindenki beavatott lehet, s ennek külső társadalmi megjelenési formája a „decentralizált, uralom nélküli (anarchista) teokrácia”.¹⁶⁴ Ez a beavatás természetesen magával hozza az állami hatalom (külső uralom) delegitimációját és gyakorlati megszüntetését.

Érdemes Schmittnek ezt az elképzelését összevetni a *Magyar Polgári Blokk* által 1932-ben publikált *Polgári Kiáltvány a társadalom megmentéséről* c. kiadvánnyal, aminek egyik társszerzője Karinthy Frigyes volt. Ők is egy új társadalmi rendet akartak bevezetni, a *szolidarizmust*, melynek gazdasági és társadalmi pontjait részletesen ki is dolgozták.¹⁶⁵

Schmitt megváltó állameszménye szerint „az, ami túlvilág volt az elmúlt keresztény világ számára, annak teljes dicsőségében itt, ebben a világban kell megvalósulni”.¹⁶⁶ Ennek a gyakorlati megvalósítása az erőszak minden formáját elutasító ideális anarchizmus lenne. Ez kizárólag az erőszakmentes meggyőzésen és nevelésen alapuló harcot indítana az állami *bűnszövetkezet* ellen, amely kizsákmányolja és állattá alázza le az embereket, és az uralmon lévők érdekei szerinti hamis erkölcsi normáknak megfelelően működteti azt.¹⁶⁷ Ezt a fennálló rendet akarják megsemmisíteni és „erkölcsileg ízzé-porrá zúzni”.¹⁶⁸ „Az ideális anarchizmus nem törekszik arra, hogy új jogrendet, »igazságos« jogmechanizmust léptessen életbe, hanem célja egy »szabadon, belülről, szervesen felépülő közösség«”.¹⁶⁹

Schmitt újgnosztikus eszméi nagy népszerűségnek örvendtek a századfordulón, szívesen hallgatták a későbbi nyugatosok köréhez tartozó írók, költők, filozófusok is. Kosztolányira igen mély benyomást tett, amiről unokatestvérének, Csáth Gézának 1904. május 19-i levelében így számol be:

„Magamról a következő érdektelenségeket mondhatom. Tegnapelőtt az Akadémia kávéházban Schmidt [!] Jenőt hallgattam, ki egy igen nehéz, s alapos tanulmányokat igénylő témát fejtegetett két órán keresztül. A legérdekesebb, s értékebb ember, kit valaha láttam. Teljesen ősz, nagyon sovány, kiálló pofa csontokkal, előpityvedt ajakkal. A hangja erős és érces. Ha keményen beszél: menydörög. Egy okvetetlen[t], ki ellenvetést tett a szószeros értelmében agyonütött. Máskülönben szíves és előzékeny, sőt leereszkedő. A pincérekkel társalog; velem kezét fogott, mint a többi hallgatóival.”¹⁷⁰

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ Uo.

¹⁶⁵ KARINTHY 1932.

¹⁶⁶ SCHMITT 1925. 60. In: GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 23.

¹⁶⁷ Karinthy hasonló módon bírálja *Telma Titusz Kiáltványában* az állam működését. *Vö. A Föld hatalmasaihoz* c. résszel (KARINTHY 2011. 177-182.)

¹⁶⁸ GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 24.

¹⁶⁹ SCHMITT 1897–99. 9. In: GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 24.

¹⁷⁰ Kosztolányi Dezső levele Brenner Józsefnek. Budapest, 1904. máj. 19. In: ARANY 2014, 46. (GÁBOR-SÜKÖSD 2015. 16. 3. j. hívta föl a figyelmem erre az adatra.) Kiemelés tőlem – B.B.

Nem véletlen, hogy később az *Esti Kornél* ötödik fejezetében Estit és Kaniczkyt (Karinthy!) a természet szeretetére és a világmindenséggel való összhangban élésre inti egy teozófus.¹⁷¹

Arany Zsuzsanna szerint „*Kosztolányin kívül megfordult itt Babits Mihály, Juhász Gyula, Mohácsi Jenő és Zalai Béla, valamint föltehetően Csáth Géza is.*”¹⁷² Juhász Gyula említi, hogy az akkor még ismeretlen Lev Trockij is részt vett Schmitt néhány előadásán.¹⁷³ Lukács György pedig 1908-ban ismertette a *Nyugatban* Schmitt Ibsen-könyvét.¹⁷⁴ Egyébként egy időben magára a fiatal Lukácsra is hatást gyakoroltak a teozófiai és gnosztikus tanok. Schmitt Jenőt ő is személyesen ismerte.¹⁷⁵

Schmittnek az ókori gnosztikusok történetéről szóló könyve 1903-ban, a középkori és kortárs gnosztikusokról szóló pedig 1907-ben jelent meg. Schmitt Jenő halála (1916) után tanítványai (Kepes Ferenc, Migray József és Madary Károly) vitték tovább gnosztikus tanait a húszas években Budapesten és Bécsben is.¹⁷⁶

A Magyar Teozófiai Társulat

A Magyar Teozófiai Társulat 1905-ben alakult meg. A *Teozófiai Folyóirat* borítóján is feltüntetett hármas céljuk a következő volt:

„1. A különböző vallások és bölcséleti rendszerek közös benső lényegének fölismerésére törekedett. Az így nyerhető ismeret segítségével a tudományos kutatás és vallások között összekötő kapcsolatot óhajtott létesíteni.

2. A vallási vagy bölcséleti (teozófiai) ismereteket az emberek együttéléséből származó állapotok javítására, az emberek kölcsönös megértésének és testvériségének előmozdítására akarta felhasználni.

3. Tanulmányok tárgyává kívánta tenni azokat a módszereket, amelyek útján az altruisztikus fölfogás, a művészi hajlam, az intuitív felfogás és az egyén, az ember szellemi és erkölcsi fejlődésében közreműködő erők és tehetségek tökéletesíthetők.”¹⁷⁷

A Társulat első elnöke Ágoston Gyula volt, őt követte Szentmáriai Dezső, majd Nádler Róbert festőművész, végül Ráthonyi Ákosné.

1909-ben Magyarországon rendezték a teozófusok világtalálkozását, amin Annie Besant és Rudolf Steiner is jelen volt. Steiner tizenegy előadást tartott Budapesten,¹⁷⁸ melyekből kiderült, hogy a Besant által képviselt, főleg a keleti tanokra épülő teozófiától a nyugati kereszténységet hangsúlyozó irány felé fordult el (*ld. később*). Besant szintén részt vett a Magyarországon tartott 1929-es teozófus kongresszuson, amint arról a *Tolnai Világlapja* május 29-i száma is beszámolt.¹⁷⁹ Első ízben Stojits Iván 1905-ben (*Teozófia és a teozófiai mozgalom*), majd Nagy Dezső 1907-ben jelentetett meg magyarul teozófiáról szóló ismertető

¹⁷¹ KOSZTOLÁNYI 1981. 69-88./ TARJÁNYI 2002, 99.

¹⁷² ARANY 2014. 43.

¹⁷³ *I.m.* 46.

¹⁷⁴ ARANY 2014. 45., LUKÁCS 1908.

¹⁷⁵ TARJÁNYI 2002. 101.

¹⁷⁶ *Uo.*

¹⁷⁷ *I.m.* 102.

¹⁷⁸ STEINER 2008.

¹⁷⁹ TARJÁNYI 2002. 102.

könyvet. Ezenkívül a *Társulat* tagjai magyarra fordították Blavatsky, Besant, Leadbeater, Krishnamurti, Cooper-Oakley és Rudolf Steiner jelentősebb műveit. Cooper-Oakley támogatásával 1912-ben megjelent a *Magyar Teozófiai Társulat* folyóirata, a *Teozófia*. Főszerkesztője Rózsaffay Dezső festőművész volt. 1933-ban *Teozófiai Értesítő* címen még meg tud jelenni, utána a magyar teozófia intézményes keretei megszűnnek. A *Társulat* csak a rendszerváltás után tud újra megalakulni.¹⁸⁰

Antropozófia – Rudolf Steiner¹⁸¹

Ahogy már szó volt róla Rudolf Steiner 1913-ban kivált a *Teozófiai Társaságból*, és megalapította a saját elméletére épülő *Antropozófiai Társaságot*.

Steinernek annyiban vannak magyar vonatkozásai, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia magyar területén fekvő Murakirályban (Kraljavec, ma Horvátország) született 1861-ben. Iskolába Lajtaszentmiklóson és Bécsújhelyen járt; így tudott magyarul és valamelyest ismerte a magyar kultúrát. Madách Imre főművét, *Az ember tragédiáját* is ismerte és antropozófiai szempontból vizsgálta. Meglátása szerint a „*Madách-mű a világirodalom első olyan drámája, amely a reinkarnáció eszméjére épül.*”¹⁸²

Steiner, bár sokáig volt a *Teozófiai Társaság* tagja, és annak német szekcióján belül megalakított antropozófiai mozgalma kezdetben sok mindent megtartott a teozófia bonyolult létfilozófiai rendszeréből, de alapvetően mégis más kiindulópontja volt. Steiner a nyugati gondolkodás, elsősorban Goethe természettudományos elképzeléseiből táplálkozott, hiszen a weimári Goethe-Schiller archívum munkatársaként a Goethe-hagyaték természet-tudományos részének gondozója volt. Ugyanakkor más nyugati filozófusok is alapul szolgáltak számára, mint pl. Kant, Fichte, Schelling, Hegel. Miután Elisabeth Förster Nietzsche felkérte a Nietzsche-hagyaték gondozására, behatóbban foglalkozott a filozófus tanaival, akinek húga egy alkalommal megengedte neki, hogy meglátogassa a már nagybeteg filozófust.

Épp úgy foglalkoztatják a nyugati természettudományt megújító gondolkodók, mint pl. Darwin és Haeckel származástan elméletei, de azokat nem a korának egyre dominánsabbá váló materialista szemléletében, hanem a saját maga által felfedezett szellemtudományi megvilágításban vizsgálta.

Ezek alapján határozta meg tudományos igényességgel az antropozófia alapeszméit, és pont ebben különbözött a korban divatos spiritizmustól és a Blavatskyék-féle teozófiától is. Természetszerűleg a spiritizmus és a teozófia eszméiből is volt, amit elfogadott, de megfelelő kritikai érzékkel viszonyult hozzájuk.

A 19-20. század fordulójának szinte minden jelentős gondolkodójával közvetve vagy közvetlenül kapcsolatba került. Azon felül, hogy még látta Nietzschét, találkozott Josef Breuer pszichiáterrel, aki a pszichoanalízis előfutára, Freud korai munkatársa volt. Kapcsolatba került Earnst Haeckel zoológussal, Eduard von Hartman és Max Stirner filozófussal, a berlini Freie literarische Gesellschaft tagjaival, találkozott Stefan Zweig íróval, Rosa Luxemburg forradalmárral, természetesen a teozófia alapítóival; Helena Petrovna Blavatskyval, Annie Besanttal és még sok más meghatározó személyiséggel.

¹⁸⁰ *Uo.* 103.

¹⁸¹ Az alábbi összefoglaló Rudolf Steiner *Életutam* c. könyve alapján.

¹⁸² TARJÁNYI 2002. 127. TARJÁNYI VÁMOSI NAGY István, Az irányt mutató erő a magyar történelemben (részletek a *Rudolf Steiner és Magyarország* c. kéziratából) idézi.

Mind a teozófia, mind az antropozófia ötvözi magában a nyugati és keleti ezoterikus elképzeléseket, de Steiner főleg a nyugati keresztény misztikusokat hangsúlyozza, elsősorban a *Rózsakeresztes szellemtudományt*,¹⁸³ ezen túlmenően pedig a saját maga által elképzelt *Krisztus-eseményt*.

Steiner mindenre kiterjedő szellemtudományi rendszert alkot, ami kihat a művészetekre (organikus építészet, festészet, szobrászat, előadóművészet stb.), gyógyászatra, pedagógiára (Waldorf-iskola), teológiára, mezőgazdaságra, a társadalmi élet különböző területeire. A svájci Dornachban létrehozta az antropozófia központját, a Goetheánumot, egy új – nem materiális-, hanem szellemtudományi alapokon nyugvó – nyugati gondolkodás- és életmód elsajátítására, gyakorlására.

Az antropozófia az isteni bölcsességről (*theos sophia*) az emberi bölcsességre (*anthropos sophia*) helyezi a hangsúlyt. Steiner saját tapasztalatai alapján, melyek szerint a fizikai világon túli szellemi világot is képes szemlélni, tágítja ki az emberi gondolkodás határait. Eme érzékfeletti észlelési képességével látja meg a kozmosz és az élet bonyolult működési rendszerét, melyet szerinte tudományos módon vizsgál és próbál bemutatni. A *szabadság filozófiája* c. korai művében meghatározza a szabad individuum etikai intuíciójának fogalmát. Ebből szerinte az egész emberiség erkölcsi életének összessége adódik,¹⁸⁴ ami azt jelenti, hogy mi emberek vagyunk a felelősek azért, hogy mit tudunk kihozni magunkból és a körülöttünk lévő világból.¹⁸⁵ Ő ennek szellemében élt és alkotott, máig nagy hatást gyakorolva az emberi tevékenység szinte minden területére.

A magyarországi antropozófia

Magyarországon Nagy Emilné Göllner Mária (1894-1982) ismertette Rudolf Steiner tanait. Ő alapította meg az első magyarországi Waldorf-iskolát, ebben férje, Nagy Emil a Bethlen-kormány igazságügyminisztere segítette. Később megalakult a Magyarországon élő antropozófusok baráti köre, mint magyar ágazat.¹⁸⁶ A Kissvábhegy utcai kört a Karinthy-család körében nevelkedő Devecseri Gábor is gyakran látogatta, sőt a Goetheanum akkori vezetőjének, Albert Steffennek verseit is fordította.¹⁸⁷

Az 1950-es években Török Sándor magánlakásokon tartott előadást Steiner tanairól, melyekre, Vekerdy Tamás emlékezete szerint, többek között Mészöly Miklós, Polcz Alaine, Popper Péter, és még sok, később híressé vált személyiség járt.¹⁸⁸ Weöres Sándor is kapcsolatban állt velük.¹⁸⁹ A Magyar Antropozófiai Társaság majd csak 1989 végén tud megalakulni.¹⁹⁰

Az antropozófia művészeti hatása

¹⁸³ Vö. Steiner 1909-es, Budapesten tartott *Rózsakeresztes szellemtudomány* c. előadásával (STEINER 2008, 31-44.)

¹⁸⁴ Ez Steiner spirituális monizmus elméletéből következik. Vö. STEINER 2021.

¹⁸⁵ Vö. Karinthy „felelős-ember” fogalmával.

¹⁸⁶ TARJÁNYI 2002. 104. (TARJÁNYI VÁMOSI NAGY István, *A kissvábhegyi Waldorf-iskola 1926-1933*, II. részéből idézi.)

¹⁸⁷ *Uo.* 105.

¹⁸⁸ VEKERDY 2003. 119.

¹⁸⁹ KABDEBÓ 1993. 49-58.

¹⁹⁰ TARJÁNYI 2002. 105.

Az antropozófia tanai hatottak a korabeli festészetre¹⁹¹ és az irodalomra, általában a művészetekre.¹⁹² Vekerdy Tamás antropozófiái visszaemlékezései során említi, hogy szerinte Thomas Mann átvesz bizonyos elemeket Steinertől például a *József és testvéreiben*, csak épp nem tünteti fel, viszont a második világháború után Amerikában kiadott nagy Kafka-kötet előszavában Mann kifejti, hogy Steiner milyen nagy hatással volt Kafkára.¹⁹³

Steiner prágai előadássorozataról, annak századik évfordulója alkalmából az alábbi sorokkal emlékezik meg a *Novális szellemtudományi és antropozófiái folyóirat*:

„Az 1911-es év márciusának második felét Rudolf Steiner Prágában tölti, ahol egy nyolc részből álló előadássorozatot tart az élettan rejtett összefüggéseiről: Okkult fiziológia (GA 128). E prágai ciklus mellett - a prágai Bolzano Zweig felavatása alkalmából - egy tagoknak szóló előadásra, valamint két nyilvános előadásra is sor kerül a cseh fővárosban. Ez utóbbiakon a 20. század szellemi életének olyan kiemelkedő alakjai is jelen vannak, mint a Prágában élő Franz Kafka, a 20. század egyik legnagyobb írója, és Albert Einstein, a relativitáselmélet(ek) atyja, aki 1911-ben éppen Prágában volt az elméleti fizika professzora.”¹⁹⁴

Kafka maga is megemlékezik naplójában Steiner prágai előadásáról¹⁹⁵, és a nála tett látogatásáról:

„Március 28. (...) Látogatásom dr. Steinernél.

Már vár rá egy nő (a Jungmannstrassén, fenn a Viktoria hotel második emeletén), de nyomatékosan arra kér, hogy menjek be előtte. Várunk. Jön a titkárnő, és biztat bennünket. Egy folyosói ablakon át meglátom. Mindjárt jön is felénk félig kitárt karral. A nő közli, hogy én jöttem előbb. Én erre bemegyek dr. Steiner nyomában a szobájába. Előadástjein mintegy kisuvikszoltan fekete császárcabátja (nincs kisuvikszolva, csak tiszta feketéje ragyogtatja) most a napvilágnál (délután három órakor), különösen a hátán és a vállán, poros, sőt még foltos is.

¹⁹¹ Ld. erről PELLE 2018a. 48-56.

¹⁹² „Azzal, hogy Steiner elutasította Helena Blavatsky okkult teóriáinak politikai, vulgárszociológiai alkalmazását, utat nyitott a teozófia pszichológiai és pedagógiai, továbbá művészeti kiaknázása, inspiratív felhasználása felé. És az ezeken a területen [sic!] elvetett magvak kicsiráztak, virágba szökkentek és termést hoztak. Az ezotéria az antropozófia közvetítésével a művészet éltetőelemévé, inspiráló forrásává vált.” (PELLE 2018a. 54.)

¹⁹³ VEKERDY 2003. 121.

¹⁹⁴ Rudolf Steiner Prágában. Kafka találkozása Rudolf Steinerrel 1911. március 28. In: *Novális szellemtudományi és antropozófiái folyóirat*. 2011. március 27.

http://www.novalis.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=380, Utolsó letöltés: 2021. 08. 10.) Ld. még KAFKA 2008. 77-79.

Prágában a Celetná utca torkolatánál található a Fehér Egyszarvúhoz nevű ház (Haus "Zum weißen Einhorn"). A Berta Fanta által vezetett első emeleti irodalmi szalon „látogatói között volt Farnz Kafka, Samuel Hugo Bergmann, Franz Werfel és Max Brod. Egy alkalommal Rudolf Steiner, az antropozófia megalkotója is látogatást tett. A vendégek között volt Albert Einstein is, aki 1911-ben és 1912-ben elméleti fizikát tanított a Prágai Egyetemen. A ház bejárata melletti mellszobor [és emléktábla - BB] ő rá emlékeztet.” (In: *Der Salon der Berta Fanta*)

<https://web.archive.org/web/20200423161258/https://www.kafka-prag.de/kafka-prag/freunde-und-freizeit/der-salon-der-bertha-fanta.html>, Utolsó letöltés: 2021. 08. 10.

Érdekes érdekességképpen idézni Györffy Miklós Kafka *Naplók* 72. oldali jegyzetét Steinerről: „Rudolf Steiner (1861-1925) teozófus, az antropozófia megalapítója. Néha Prágába látogatott, ahol különféle német zsidó körök és családi társaságok támogatták. 1911 márciusában tizenegy előadást tartott Prágában, kettőt a nyilvánosság számára. Ez utóbbiakon Kafka is jelen volt. Bár nagy érdeklődést tanúsított Steiner személye és tanítása iránt, bizonyos iróniával és kritikával is illette őt.” (KAFKA 2008. 72.)

¹⁹⁵ Ld. KAFKA 2008. 72.

A szobájában alázatosságomat, amelyet átérezni nem tudok, úgy próbálom kifejezni, hogy nevetséges helyet keresek a kalapomnak, csizmafűzéshez használatos kis faállványra teszem. Középen asztal, arccal az ablak felé ülök, az asztal bal oldalán. Az asztalon papírok rajzokkal, amelyek az okkult fiziognómiáról szóló előadások rajzaira emlékeztetnek. A Természetfilozófiai Évkönyvek egy füzetkéje fekszik egy kis könyvhalmon, és egyébként is könyvek hevernek szanaszét. Csakhogy nem lehet körülnézni, mert dr. Steiner a tekintetével állandóan igyekszik fogva tartani az embert. Ha viszont nem teszi, akkor a tekintetének a visszatérésére kell ügyelni. Néhány laza mondattal kezdi: Ön tehát dr. Kafka? Régóta foglalkozik már teozófiával?

Én azonban előkészített mondataimmal állok elő; érzem, hogy lényem nagyobbik része a teozófia felé nyomul, ugyanakkor azonban roppantul félek is tőle...¹⁹⁶

A Steiner műveit jól ismerő Vekerdy szerint Kafka bizonyos motívumai, pl. a *küszöb öre* stb. szószerint Steiner-motívumokra épülnek,¹⁹⁷ bár megjegyzem ezek lehetnek épp úgy kabbalisztikus motívumok is, melyről szintén vannak irodalomtörténeti elméletek.¹⁹⁸

Karinthy valószínűleg hallott Steinerről, de hogy mennyire ismerte tanait, arról nem lehet tudni. Saját lételméleti és eszkatológiai elképzelései bár egy-egy ponton mutatnak hasonlóságot, mégis úgy vélem, hogy Steinertől teljesen függetlenül alakította ki őket. Ugyanakkor mint korszellem-jelenség az antropozófia benne volt a levegőben, akárcsak a spiritizmus és a teozófia is. Tehát ebből is láthatjuk, hogy Karinthy filozófiai és vallási elképzelései nem a semmiből merülnek fel, hanem a pozitivista, materialista szemlélet ellensúlyaként megjelenő újgnosztikus ezoterikus mozgalmak szellemi hátterében születnek meg. Nem feltétlenül közvetlen hatásra, de a korszellembe mindenképpen szervesen illeszkedve kereste saját válaszait a felmerülő létfilozófiai és eszkatológiai kérdésekre.

Irodalomjegyzék:

ADY Endre: Új vallásalapítók (Párizsi levél): Budapesti Napló. 1908. június 20. In Kézikönyvtár, ADY Endre összes prózai műve (9. Kötet, Cikkék, Tanulmányok, Feljegyzések • 1908. január–december). <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/9-kotet-6577/cikkek-tanulmanyok-feljegyzesek-1908-januardecember-682B/142-uj-vallasalapitok-6B0D/>. Utolsó letöltés: 2021. 07. 24.

ARANY Zsuzsanna: Kosztolányi Dezső élete. „No Kornél barátom, úgy-e gyönyörű Pest?” – 7. rész. *Alföld* 65. évf. 2014. 8. sz. 46.37–54.

BABITS Mihály *Halálfiái*: (szerk.) BELIA György. 1984. <https://mek.oszk.hu/05300/05361/05361.pdf>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 04.

DOUGLAS, David: *Eltűnt kultuszok atlasza*. (ford.) Baló András Márton. Budapest: Kossuth. 2012.

¹⁹⁶ Idézett részlet *uo.* 77.

¹⁹⁷ VEKERDY 2003. 120-121.

¹⁹⁸ *Ld.* pl. GRÖZINGER 1992. SZÁNTÓ T. Gábor utal rá *Kafka macskái* c. regényében: „Grözinger feltevése szerint (...) Kafka Jiří Langerral váltott szót misztikáról. (...) Kafka prágai kortársa, aki visszatért a valláshoz, és haszid lett. A belzi rabbi követője. Talán már akkor is tanult vele, mielőtt A pert kezdte írni, aminek része A törvény előtt parabolája az ajtónálló örrel, de közben bizonyosan. Színész barátjával, Jichok Löwyvel már 1911-ben beszélgetett egy talmudi részletről, mely a mennyboltjárással és az örökdő angyalokkal foglalkozik.“ (SZÁNTÓ T. 2014)

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Bacsó Bea doktorandusz

GÁBOR György – SÜKÖSD Miklós: Decentrális Teokrácia Schmitt Jenő Henrik gnosztikus perennializmusáról, In *Korunk* 26. évf. 6. sz. (2015. június). 16-27.

http://epa.oszk.hu/00400/00458/00617/pdf/EPA00458_korunk_2015_06_016-027.pdf.

Utolsó letöltés: 2021. 08. 04.

GRÖZINGER, Karl-Erich: *Kafka und die Kabbala: Das Jüdische in Werk und Denken von Franz Kafka*. Eichborn Verlag. 1992.

JONAS, Hans: *Gnózis, egzisztencializmus és nihilizmus*. (ford.) V. Szabó László.

<http://www.c3.hu/~prophil/profi994/JONAS2.html>. Utolsó letöltés: 2021. 07. 16.

JUNG, Carl, Gustav: A kollektív tudattalan archetípusairól. In *Uő. Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. Budapest: Scolar. 2020.

<https://www.scolar.hu/custom/scolar/image/data/belelapozopdf/Jung09%20belelapozo.pdf>.

Utolsó letöltés: 2021. 08. 05.

KADEBDÓ Lóránt: *Sorsfordító pillanatok*. Miskolc: Felsőmagyarország. 1993.

KAFKA, Franz: *Naplók*, (ford.) Györffy Miklós. Budapest: Európa. 2008.

KÁKOSY László: *Fény és Káosz. A kopt gnosztikus kódexek*. Budapest: Gondolat. 1984.

KARDEC, Allan: *Spirituális Bölcsészet. Szellemek Könyve. A Spiritizmus Alapelvei*. Budapest: Kiadja a Szellemi Búvárok Pesti Egylete. 1925.

KARINTHY Ferenc: *Szellemidézés*. Budapest: Ulpius-Ház. 2006.

KARINTHY Frigyes, LENGYEL Menyhért, SERÉNYI Gusztáv, Dr. NAGY Lajos, PÜNKÖSTI Andor: *Polgári Kiáltvány a társadalom megmentéséről*. Budapest: A Magyar Polgári Blokk. 1932.

KARINTHY Frigyes: Kötéltánc. In *Uő. Utazás Faremidóba, Capillária, Kötéltánc*, Budapest: Szépirodalmi. 1976.

KARINTHY Frigyes: Mennyei Riport. In *Uő. Mennyei Riport, Utazás a koponyám körül*. Budapest: Szépirodalmi. 1977.

KARINTHY Frigyes: Az ítélet. In *Uő. Jelbeszéd II*. Budapest: Szépirodalmi. 1978. 7-10.

KARINTHY Frigyes: Van-e túlvilági élet? In *Uő. Címzavak a Nagy Enciklopédiához II*. Budapest: Szépirodalmi. 1979.

KARINTHY Frigyes: Libazsíros vatta (Egy spiritiszta szeánszon leplezték le a médiumot, hogy libazsíros vattából formálta ki az inkarnálódott kísérteteket) In *Uő. Címzavak a Nagy Enciklopédiához I*. Budapest: Szépirodalmi. 1980.

KARINTHY Frigyes: Krishnamurti (Négyszemközt a profétával) In *Uő. Idomított világ I*. Budapest: Szépirodalmi. 1981a.

KARINTHY Frigyes: Nem megyek el Indiába (Levél Mahatma Gandhihoz). In *Uő. Idomított világ I*. Budapest: Szépirodalmi. 1981b.

KARINTHY Frigyes: Túlvilági unalom (Hozzászólás az Est közvitájához) In *Uő. Szavak pergő tüzében*. Budapest: Szépirodalmi. 1984a.

KARINTHY Frigyes: A lélekidomár (Petes Alfréd tragédiájához) In *Uő. Szavak pergő tüzében*. Budapest: Szépirodalmi. 1984b.

KARINTHY Frigyes: *Az ezerarcú lélek – Telma Titusz kiáltványa. Bacsó Beáta tanulmányával*. Sajóvelezd: Sáránszki. 2011.

KISS Endre: A gnózis nemes világánál (Scmitt Jenő Henrik). In *A világnézet kora. Nietzsche abszolútumokat relativizáló hatása a századelőn*. Budapest: Akadémia. 1982.

KOSZTOLÁNYI Dezső: Négyesy László. In *Uő. Egy ég alatt*, Budapest: Szépirodalmi. 1977.

KOSZTOLÁNYI Dezső: *Esti Kornél*. Budapest: Szépirodalmi. 1981.

KOSZTOLÁNYI Dezső: Babona. In *Uő. Füst*. Budapest: Adamo-Books Kft. 2019.

KOSZTOLÁNYI Dezső: *Édes Anna*. <https://mek.oszk.hu/04700/04772/04772.htm>. Utolsó letöltés: 2021. 07. 26.

KÖVES József: Hülye tréfa volt. In *Népszava*. 2019. 05. 05. 11:33. https://nepszava.hu/3034712_hulye-trefa-volt, Utolsó letöltés: 2021. 07. 30.

KRISHNAMURTI, Jiddu: A szerzőről. In *Krishnamurti naplója*. (szerk.) Monory Dominika. Budapest: Amrita. 2004.

LUKÁCS György: Könyvek Ibsenről. In *Nyugat*. 1908. 22. sz.

<https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 07.

MANN, Thomas: Willi a médium. In *Nyugat*. 1923. 8. sz.

<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00336/10158.htm>, Utolsó letöltés: 2021. 08. 07.

MANN, Thomas: *A varázshegy*. (ford.) Szöllősi Klára. Budapest: Révai. 1946.

Dr. MINYA Klára: *A teozófia néhány tanítása a szellemi világokról (Az okkultizmus és a tudomány flörtje)*. Budapest. 2009.

<https://docplayer.hu/21661194-A-teozofia-nehany-tanitasa-a-szellemi-vilagokrol.html>, Utolsó letöltés: 2021. 08. 01.

ONDER Csaba: Halált hozó olvasás. In: *Dossieré*.

http://www.krudy.hu/Szakirod/OnderCsaba/OndCsIrM14_3.pdf. Utolsó letöltés: 2021.07.22.

PELLE János: Ezotéria és művészet. In *Magyar Művészet*. 2018a. 3.sz. 48-56. [http://www.magyar-](http://www.magyar-muveszet.hu/upload/userfiles/2/publications/202001/pdf/MM2018_3belivek_07_pelle_janos.pdf)

[muveszet.hu/upload/userfiles/2/publications/202001/pdf/MM2018_3belivek_07_pelle_janos.pdf](http://www.magyar-muveszet.hu/upload/userfiles/2/publications/202001/pdf/MM2018_3belivek_07_pelle_janos.pdf).

Utolsó letöltés: 2021. 08. 12.

PELLE János: *Lelkek irányítúje. Dokumentumregény a szellemek világáról*. Budapest: Minerva. 2018b.

REJTŐ Jenő: Szeánsz a fegyházban. In *Tévedésből jelentik*. Budapest: Magvető. 1988.

RUGÁSI Gyula: Az Új Kor szak messianizmusa. In *Hetek* III. évf. 33. sz. 1999. jan. 23.- EPA, <http://epa.oszk.hu/00800/00804/00047/3632.html>. Utolsó letöltés: 2021. 07. 31.

RUGÁSI Gyula: Gnózis és egzisztencializmus. In *Jelenkor irodalmi és művészeti folyóirat*. 2001. május 595-605.

SCHMITT Jenő Henrik: *Állam nélkül (Az idealisztikus anarkisták közlönye) I./9*. Budapest. 1897–99.

SCHMITT, Eugen Heinrich: Die Gnosis des Altertums. In *Die Gnosis. I*. Leipzig: Verlegt bei Eugen Diederichs. 1903. <https://archive.org/details/diegnosisgrundla01schm/page/450/mode/2up>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 05.

SCHMITT Jenő Henrik: *Krisztus*. (ford.) Madary Károly. Budapest: Kultura Könyvkiadó és Nyomda R. T. 1920.

SCHMITT Jenő Henrik: *Krisztus istensége a modern ember szellemében*. Chicago. 1925.

SCHMITT Jenő Henrik: *Religió azoknak, akikben fiatal a kedély, egyben Jézus élete és bevezetés a megismerésbe bárki számára*. (ford.) Kálmán Imre. Budapest: Dr. Vajna György és Tsa. 1927.

STEINER, Rudolf: *Életutam*. (ford.) Dr. Dalmai Zoltán. Budapest: Genius. 1999.

STEINER, Rudolf: *Budapesti Előadások*. (ford.) Dr. Kellner Ágnes. Budapest: Genius. 2008.

STEINER, Rudolf: *GA4 –A szabadság filozófiája*. (ford.) Dr. Dalmai Zoltán. Budapest: A Magyar Antropozófiai Társaság. 2021. <http://antropozofia.hu/ga4/#f15>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 10.

SZÁNTÓ T. Gábor: *Kafka macskái*. Budapest: Noran Libro. 2014. http://epa.oszk.hu/00300/00381/00192/EPA00381_kortars_2014_05_24156.htm. Utolsó letöltés: 2021. 08. 10.

SZIGETI Jenő: Túlvilági kalandok. A magyarországi 19. századi spiritizmus története. In *Egyháztörténeti szemle*. 15. évf. 3. sz. 2014. <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/szigetijeno-spiritizmus.pdf>. Utolsó letöltés: 2021. 07. 19.

TÁBORI Kornél: *Pesti Spiritiszták*. Budapest: Tolnai Világlapja. 1924.

TORDAI Vilmos: *Okkult elemek a magyarság életében*. Budapest: Kultura Könyvkiadó és Nyomda R.-T. 1923.